

K nově objeveným středověkým nástěnným malbám na zámku Kunštát

Jan BERÁNEK; Karel MARÁZ; Radim ŠTĚPÁN; David ZEMAN

ANOTACE: Příspěvek se zabývá mimořádně hodnotným souborem gotických maleb nalezených v roce 2015 při jedné z etap s tavebněhistorického průzkumu státního zámku Kunštát. Studie představuje malby v širším kontextu – seznamuje čtenáře s historií kunštátského rodu do 14. století, předestírá stručný souhrn stavební historie hradu a přibližuje vlastní nález a restaurátorský průzkum maleb.¹

1

2

I. Úvod

Zámek Kunštát prošel ve druhé polovině 20. století velmi smutným obdobím, a to když funkci honosného šlechtického sídla vystřídal ryze účelové využití pro mobilizační sklady civilní obrany a archivní depozitáře. Tato neutěšená etapa definitivně skončila k 1. 1. 2005 převodem státního zámku Kunštát, respektive hlavní zámecké budovy, objektu Horního zámku, do správy Národního památkového ústavu.

Díky mimořádným dotacím byly v zásadě ihned po převzetí zahájeny investiční stavební akce, primárně obnova krovu a výměna střešního pláště a na ně navazující statické zajištění objektu. V průběhu prvního pololetí roku 2005 byl rovněž realizován restaurátorský stratigrafický průzkum prostor jižního křídla, na jehož základě byly zahájeny restaurátorské a stavební práce v interiérech, a následně bylo započato i se svozy původního zámeckého mobiliáře, který byl v průběhu uplynulých sedmdesát let rozptýlen prakticky po celé republice. Převodem zámku na NPÚ totiž před jeho budoucími

správcí vyvstala základní otázka: Co s de facto vybydleným zámeckým objektem? Odpověď byla nasnadě: V rámci možností pokud možno restituovat interiéry jižního, „hraběcího“ křídla, které by návštěvníkům přiblížily kulturu bydlení šlechtických majitelů Kunštátu v průběhu 18.–20. století.

Další naléhavý úkol, který v kontextu s restaurátorským stratigrafickým průzkumem prostor jižního křídla logicky vyvstal, bylo co možná nejhlubší poznání velmi složitého stavebního vývoje objektu, neboť při návštěvě kunštátského barokního zámku málokdo tuší, že právě vstupuje do zdí středověkého hradu, jehož podstatné části stojí dodnes. Rozsah, dispozice přízemí a mezipatra a téměř všechny tamní místnosti pocházejí ze středověku. Lomové kamenné zdivo zakrývá staré omítky s lícem většinou z 18. a 19. století. Proto poznáváme gotický hrad pomalu a postupně, stále v závislosti na možnosti nahlédnout pod viditelný povrch, kdy dílčí odhalení středověkého zdiva leccos objasní, aby na druhé straně kladlo nové

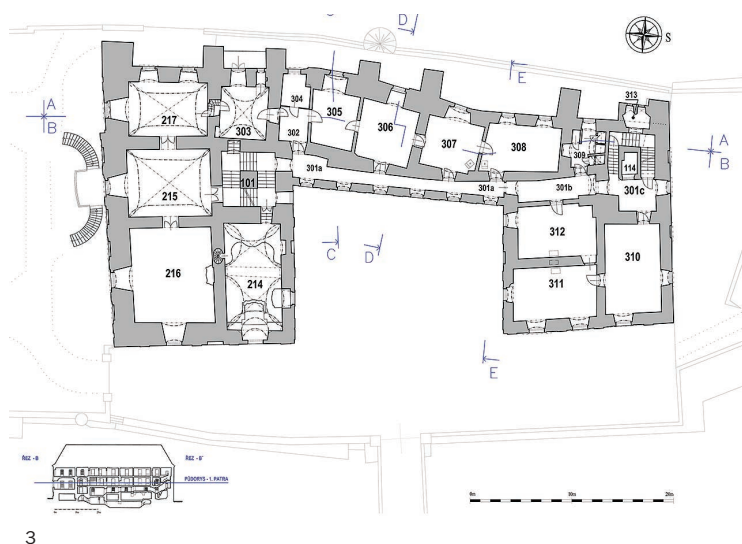
Obr. 1. Zámek Kunštát na císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1826. Reprofoto: Jan Beránek, 2017.

Obr. 2. Kunštát, letecký pohled na zámek od severovýchodu. Foto: Veronika Skálová, 2017.

otázky. Na ně se snaží odpovědět od roku 2005 kontinuálně probíhající prohloubený stavebněhistorický průzkum s intenzivní mezioborovou spoluprací, zahrnující restaurátorský a materiálový průzkum, dendrochronologii, petrografii a záchranný archeologický výzkum, neboť syntéza výsledků jednotlivých průzkumů je tou nejlepší cestou k poznání stavebního vývoje gotického hradu.

■ Poznámky

1 Úvod napsal Radim Štěpán, který je společně s Karlem Marázem také spoluautorem II. kapitoly o historii kunštátského rodu. Náčrt stavebního vývoje hradu zpracoval Jan Beránek. Autorem poslední části o restaurátorském průzkumu středověkých maleb je David Zeman.

3

Obr. 3. Kunštát, půdorys 1. patra horního zámku (sledovaná místnost je označena číslem 303). Kresba: Lucie Beránková, 2017.

Obr. 4. Kunštát, svislý podélný řez horním zámkem s pohledem k východu. Kresba: Lucie Beránková, 2017.

V rámci jedné z etap stavebněhistorického průzkumu, realizované na sklonku roku 2015 a zaměřené na prostory nynějšího třetího nadzemního podlaží západního křídla, jež ve své hmotě skrývá středověké zdivo druhého patra hradního paláce, byly hloubkovým sondážním průzkumem v rozích nynější místnosti č. 303 odhaleny odsekané kamenné koutové konzoly a náběhy klenebních žeber, což bylo prvním indikátorem kdysi honosného gotického prostoru. Na sondážní průzkum navázal restaurátorský stratigrafický průzkum, který pod mladšími omítkovými vrstvami odhalil středověkou nástěnnou figurální malbu, jejíž objev patří v rámci středověkých profánních staveb českých zemí mezi nejvýznamnější události posledních desetiletí. Rozsah původního ikonografického programu i míra jeho zachování nám totiž dovolují konstatovat jedinečnost a důležitost souboru maleb v kontextu hradní architektury, respektive gotické nástěnné malby na našem území. Na počátku roku 2016 proto byly zahájeny práce na celkové památkové obnově místnosti, komplexně dokončené v prosinci 2016. Od června 2017 je místnost vrcholem nové prohlídkové výběrové trasy „Hrad“, která návštěvníky seznamuje s nejstarším stavebním a majetkoprávním vývojem kunštátského zámku a mimo jiné klade důraz na prezentaci metod a výsledků prohloubeného stavebněhistorického průzkumu.

Článek, který vám předkládáme, stručně popisuje cestu vedoucí ke zpřístupnění místnosti a prezentaci středověké nástěnné figurální malby; obrazně můžeme říci, že jde o první ka-

pitulu velkého příběhu, který bude postupně zahrnovat podrobnou formální a stylovou analýzu maleb, její přesnější dataci a interpretaci, určení funkce místnosti a její návaznost na další prostory hradu. To vše je zatím před námi.

II. Historie kunštátského rodu ve vazbě na rodový hrad do poloviny 14. století

Za prvního dnes známého předka rodu pánů z Kunštátu je považován Gerhard ze Zbraslavi († kolem roku 1241). V písemných pramenech jej poprvé nacházíme v listině z 26. srpna 1222 jako svědka na velkém imunitním privilegiu českého krále Přemysla Otakara I. pro řád německých rytířů.² Ve 30. letech 13. století vystupoval ve službách českého krále Václava I., zastával úřad přerovského beneficiáře (1234) a purkrabího na olomouckém hradě (1236). Toto vysoké beneficium podržel patrně až do své smrti kolem roku 1241.

Hypoteticky můžeme předpokládat, že již Gerhard ze Zbraslavi obdržel výsluhou za věrné služby od Václava I. území, na němž v průběhu 60. let 13. století vystavěl jeho nejmladší syn Kuna I. nové rodové sídlo, hrad Kunštát. S přihlédnutím k formě jmen Gerhard a Kuna, což znamená Konrád, používaných příslušníky rodu zejména v prvních čtyřech generacích, nemůžeme vyloučit ani dolnorakouský původ rodu.

Gerhard zanechal prokazatelně pět potomků. Nás ovšem bude nejvíce zajímat nejmladší z bratrů, Kuna I. První písemná zmínka o něm pochází z roku 1250, kdy na listině moravského markraběte Přemysla Otakara II. vystupuje v roli svědka a kastelána dodnes nelokalizovaného hradu „Zuzinov“. V letech 1253–1262 je doložen jako purkrabí na královském hradě Veveří, zastával úřad brněnského komorníka (1256–1258), moravského maršálka (1258–1262), komorníka olomouckého (1267–1277) a purkrabího na královském hradě Vranově (1278). Po bitvě na Mo-

ravském poli odešel s královnou vdovou Kunhutou na Hradec u Opavy, kde na její listině 31. srpna 1279 vystupuje jako svědek a purkrabí na Hradci. Právě v této listině se v dochovaných písemných pramenech poprvé objevuje s predikátem „z Kunštátu“,³ který užívá pravidelně až do března 1295, kdy je v písemných pramenech zachycen naposledy. Ve funkci hradeckého purkrabího je roku 1281 vystřídán královním favoritem Závišem z Falkenštejna, načež se stahuje do ústraní, zřejmě na svůj hrad Kunštát.

Dvorské prostředí, četná beneficia a rytířská kultura Kunovy doby staví jako jeden ze signifikantních rysů do popředí pozornosti kamenný hrad. To vedlo Kuna I. k založení vlastního reprezentativního sídla, hradu Kunštátu. Starší historiografie klade založení hradu do období konce 70. let 13. století, tedy do časů, kdy Kuna poprvé vystupuje s přídomkem z Kunštátu. Miroslav Plaček a Jan O. Eliáš naopak založení datují již na sklonek první poloviny 13. století.⁴ Podle výsledků prohloubeného stavebněhistorického průzkumu, který na dnešním zámku Kunštát kontinuálně probíhá od sklonku roku 2005, zejména jeho dendrochronologické části, lze konstatovat, že dosud

■ Poznámky

² Gustav Friedrich (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále jen CDB) II, Praha 1912, s. 229–232, č. 239.

³ Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Helena Krejčířková et al. (edd.), *CDB VI/I*, Praha 2006, s. 112–113, č. 66 – „Cuno de Cunstat“.

⁴ Miroslav Plaček, K objevu pozdně románského paláce na zámku v Kunštátě a nástin vývoje hradu do začátku 16. století, *Průzkumy památek* II, 1995, č. 1, s. 37–48. – Jan O. Eliáš, Pozdně románské jádro zámku Kunštátu a jeho přestavba, *Castellologica bohemia* V, 1996, s. 107–118.

5

6

7

8

9

Obr. 5. Kunštát, zámek, vlevo pohled na dvorní fasádu hradního paláce, vpravo detail členění vstupního portálu a okna v patře. Foto: Jan Beránek, 2016.

Obr. 6. Kunštát, zámek, vlevo pohled do prostory č. 110 v přízemí středověkého paláce, vpravo detail překladu původní okenní niky s trámkem, umístěným při původním vnitřním lici dvorní zdi. Foto: Jan Beránek, 2016.

Obr. 7. Kunštát, zámek, pohled na dvorní (východní) stěnu místnosti č. 201, která se nachází v mezipatře, pod místností s nástěnnými malbami. Foto: Jan Beránek, 2017.

Obr. 8. Kunštát, zámek, detail odsekané koutové konzoly a výběhu žebra původní gotické klenby v místnosti č. 303. Omítka s malbou přiléhá k architektonickému prvku (stav před restaurováním). Foto: Jan Beránek, 2016.

Obr. 9. Kunštát, zámek, detail fragmentu ostění s profilem hrůškovce, druhotně uložený ve zdivu jižní špalety vstupu z místnosti na schodiště. Foto: Jan Beránek, 2016.

prokazatelně nejstarší stavební fáze hradu je doložena daty 1264–1266, kdy byla pokácena jedle použitá při překladu niky v přízemí hradního paláce (podrobněji viz níže). Nejstaršími písemnými prameny zachycenému predikátu z Kunštátu ve zmíněné listině z 31. srpna 1279 předchází použití předmětného predikátu v pečetní legendě Kuny I. z Kunštátu poprvé doložené v roce 1253. I přes značné poškození legendy pečeti ji totiž lze nesporně interpretovat jako: + SIGILLVM DNI CVNONIS DE CVNSTAT.⁵ Jak však již přesvědčivě dokázal výzkum, došlo nejprve k vybudování vsi

a teprve po ní v 60. letech také hradu na kopci nad ní.⁶

Založení vsi i hradu v 50. a 60. letech 13. století lze přičíst kolonizaci, které se Kuna I. věnoval. Původ příchodích kolonistů dokládají toponyma z okolí kolébky rodu, Zbraslavi: Rudka, Zbraslavec, Hluboké a Kunovu aktivitu též název vsi Kunice. Nové panství nebylo ale zatím příliš veliké, jádro tvořily Kunštát, Sychotín, Rudka, Újezd, Sulíkov, Petrov, Makov, Rozsíčka, Ústup, Zbraslavec, Toubor, Hluboké a Kunice.

Kuna I. z Kunštátu měl bezpochyby tři syny, a to Bočka (1277–1314), zakladatele jevišovické rodové větve, Bohuše a Kunu II., z nichž po smrti Kuny I. převzal rodové panství bezpochyby jeden z jeho mladších synů, a to Bohuš, nebo Kuna II., i když se rovněž nabízí – ničím nepodložená – spekulace o držbě Kunštátu v nedílu. Oba synové se ale na rozdíl od svého otce nedožili vysokého věku ani nezastávali žádné významné funkce a s největší pravděpodobností nijak nezasáhli ani do podoby rodového hradu či dějin podhradního městečka Kunštátu. Bohuš se uvádí toliko v roce 1283,⁷ Kuna II. se v pramenech rovněž objevuje pouze jednou, a to roku 1289.⁸ K roku 1300 již byli oba bratři mrtví, o jejich bezvýznamnosti mimo jiné svědčí i fakt, že pisatel Letopisu žďárského většinou uvádí u Kuny I. pouze syna jménem Bočka, „který posud žije“, a dvě dcery; oba mladší syny pak zcela pomíjí.⁹

O držitelích Kunštátu na přelomu 13. a 14. století, tedy po smrti Kuny I. z Kunštátu, nemáme

žádné zprávy, poté drží kunštátské zboží Gerhard z Kunštátu (1318/1319–1350), s největší pravděpodobností syn jednoho z výše uvedených bratrů Bohuše či Kuny II. a nejvýznamnější osoba celého rodu v první polovině 14. století. První písemnou zmínku o Gerhardovi nacházíme v kopiích soupisu lén z období olomouckého biskupa Konráda I., sepsaném někdy v letech 1318–1319.¹⁰ V letech 1326–1327 zastával úřad brněnského a znojenského komorníka,¹¹ v první z funkcí vystupuje opět od roku

■ Poznámky

5 Jindra Pavelková, *Pečeti pánů z Kunštátu*, Brno 2009, s. 20–21. – Karel Maráz et al. (edd.), *CDB VII/6*, Brno 2014, s. 50, č. 225. 4a, 63, vyobrazení s. [XLII], č. 225. 4a, 63.

6 Petr Kroupa, *Hrad Kunštát ve 13. století*, in: Michal Konečný – Tomáš Borovský (edd.), *V erbu tří pruhů. Páni z Kunštátu a jejich hrad*, Kroměříž 2014, s. 20.

7 Antonín Boček (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen *CDM*) IV, Olomouc 1845, s. 282–283, č. 115.

8 Radim Štěpán, *Páni z Kunštátu a na Kunštátě. U příležitosti oslav 555. výročí korunovace Jiřího z Poděbrad českým králem*, Kunštát 2013, s. 17.

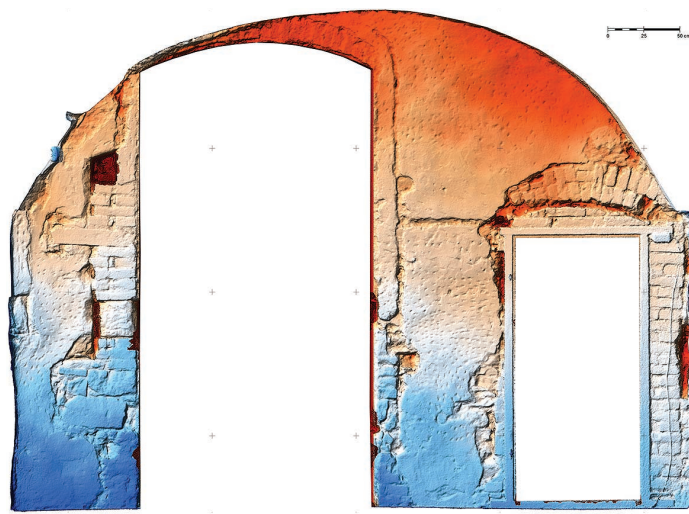
9 Josef Emler (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum (FRB) II*, Praha 1874, s. 351.

10 Miroslav Plaček – Petr Futák, *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006, s. 121.

11 Peter Ritter von Chlumecky (ed.), *CDM VI*, Brno 1854, s. 239, č. 310, s. 240, č. 311, s. 244, č. 315.

10

11

12

Obr. 10. Kunštát, zámek, celkový pohled do místnosti č. 303 s obnovenými nástěnnými malbami, stav po obnově. Foto: Anna Pavličková, 2017.

Obr. 11. Kunštát, zámek, barevná hypsometrie západní stěny místnosti č. 303. Snímek: David Zeman, 2016.

Obr. 12. Kunštát, zámek, 3D model místnosti č. 303. Zpracoval: David Zeman, 2017.

1334 a v letech 1337–1350 se již znovu připomíná jako komorník brněnský a znojemský.¹² Proč byl Gerhard koncem 20. let nahrazen v komornických funkcích Artlebem z Boskovic, nevíme; jeho návrat na výsluní je v každém případě spojen s počátky markraběcí vlády Karla IV. na Moravě a Gerhard se postupně stává „prvním dvořanem“ na markraběcím dvoře Karla IV. a prvním z moravských zemských úředníků.

V roce 1348 bylo přičiněním Karla IV., a to z pozice markraběte moravského, podle českého vzoru reorganizováno vedení zemských desek (*tabulae terrae*). Nově byly vedeny v sídlech moravských zemských soudů (*cúd*), tedy v Brně a Olomouci, a byly do nich zapisovány veškeré převody šlechtických statků. Význam a vážnost zemských desek podtrhovala skutečnost, že jejich obaly byly zdobeny erbem

(výjimečně i portrétem) nejvyššího zemského komorníka dané cúdy, který byl odpovědný za jejich řádné vedení. Prvním svazkem je kniha Gerharda z Kunštátu, jenž v té době úřad komorníka brněnského zastával.¹³ Nejpozději téhož roku vlastnil Gerhard rovněž dům v Brně¹⁴ (dnes Dům pánů z Kunštátu v Dominikánské ulici), což jistě mělo souvislost se zasedáním zemského soudu.

V roce 1348 potvrdil Gerhard zápis 300 kop grošů pražských věna na Troubkách a Člunku u Přerova své manželce Kláře a můžeme předpokládat, že právě Klára, jejíž původ nám není znám (snad z Drnovic?), přinesla Gerhardovi věnem Drnovice a Lysice.¹⁵ Poslední písemná zmínka o Gerhardovi pochází z 13. ledna 1350, kdy dosvědčil prodej louky v Mikulčicích starobrněnskému konventu cisterciáků.¹⁶ Dobové narativní prameny se o Gerhardovi nezmínují.¹⁷

Gerhard měl ze dvou manželství kromě čtyř dcer i pět synů, od nichž pak jednotlivé větve rodu pánů z Kunštátu odvozovaly svůj původ, a to: Smila, zakladatele vlastní větve kunštátské, Bočka, zakladatele větve pánů z Kunštátu a Poděbrad, Kunu, zakladatele větve pánů z Kunštátu a Lysic, Hrocha, zakladatele větve pánů z Kunštátu a Louček, a Viléma, zakladatele větve pánů z Kunštátu a Boleradic.

III. Náčrt stavebního vývoje hradu s přihlédnutím k místnosti s nástěnnými malbami

Tento kolektivní příspěvek si klade za cíl podat první ucelenější informaci o komplexně prováděném průzkumu nově objevených středověkých nástěnných maleb. Jednou z jeho součástí je i prohloubený stavebněhistorický průzkum, systematicky prováděný formou operativní dokumentace nových nálezových situací, postupně odhalovaných v rámci realizace dílčích stavebních úprav. Následující kapitola je zaměřena především na místnost č. 303

v 1. patře západního křídla zámku, v níž byly při hloubkovém průzkumu v minulých letech zmíněné středověké nástěnné malby objeveny.

Tzv. horní zámek, jenž vznikl barokní transformací středověkého hradu, se nachází na temeni táhlého kopce situovaného jihozápadně nad intravilánem Kunštátu. Podélná osa hřebene probíhá od severu k jihu. Svah na severní a západní straně se příkře svažuje k dvojici potoků v údolích, Petrůvky na západní straně a Kunštátského potoka, který protéká městem. Na severní straně se v nižší poloze nachází tzv. dolní zámek, vystavěný původně jako pozdně středověké předhradí.¹⁸ Na východní

■ Poznámky

12 Idem (ed.), *CDM VII/1–2*, Brno 1860 a 1864, s. 127–128, č. 180; s. 172, č. 238; s. 182–183, č. 251; s. 208–209, č. 289; s. 268–269, č. 375; s. 322–323, č. 443; s. 370, č. 505; s. 458–460, č. 629; s. 486–487, č. 661; s. 516–517, č. 701; s. 596, č. 824.

13 Peter Ritter von Chlumecky – Joseph Chytil – Carl Demuth et al. (ed.), *Die Landtafel des Markgrathumes Mähren* (dále jen ZDO) I.

14 K tomu srov. Tomáš Baletka, Šlechtická nemovitost v Brně v době markraběte Jošta, *Časopis Matice moravské* CXIV, 1995, s. 245.

15 ZDO I (pozn. 13), s. 2, č. 20.

16 Vincenz Brandl (ed.), *CDM VIII*, Brno 1874, s. 2–3, č. 3.

17 A to dokonce ani v kronikách žďárského kláštera. Srov. k tomu Jaroslav Ludvíkovský – Rudolf Mertlík – Metoděj Zemek (edd.), *Cronica domus Sarensis*, Brno 1964. – Jaroslav Ludvíkovský – Rudolf Mertlík – Metoděj Zemek et al. (edd.), *Cronica domus Sarensis: maior et minor*, Brno 2003.

18 Vývojem celého areálu se již na počátku 20. století zabýval August Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in Kunstgeschichtlicher Beziehung: Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst*, Wien 1904, s. 233–235, 535–536, 1167–1170.

a jižní straně je terénní situace deformována rozsáhlými pozdně gotickými a raně novověkými úpravami, spojenými s navršením mohutných valů a zřízením příkopu (na východní straně), na jižní straně pak se zasypaním původního příkopu a zřízením zámecké zahrady.

Půdorys horního zámku ve tvaru písmene U víceméně odráží původní téměř obdélnou dispozici hradu, s mírnou lichoběžnou odchylkou ovlivněnou nerovným průběhem západní strany svahu. Obvodové zdivo severní, západní a jižní strany zámku tvoří dochované úseky středověké hradby. Pouze na východní straně byla zeď z větší části zbořena, čímž vzniklo stávající nádvoří přístupné od východu přes zděný barokní most, založený do staršího příkopu. Zámek má čtyři nadzemní podlaží, se sklepy pod západním křídlem. Sklepy nemají jednotnou výškovou úroveň, ve střední a severní části jsou založeny hlouběji než v jižní polovině, kde vystupují nad stávající úroveň nádvoří.

Sklepy a přízemí jsou zaklenuté v celém rozsahu dispozice. Z dalších podlaží je zaklenuta pouze jižní část mezipatra západního křídla a část jižního křídla. Až do úrovně horního podlaží jsou klenutá obě schodiště – jižní reprezentativní (čtyřramenné) a severní obslužné (trojramenné). K západnímu křídlu je ze dvora přiložena arkáda s chodbami v 1. a 2. patře. Úroveň podlah prostor sklepů, přízemí a mezipatra západního křídla značně kolísá, niveleta je sjednocena až od 1. patra, kde bylo v barokním období piano nobile. Středověkého původu jsou pouze valené hrotité klenby západního křídla, jimiž jsou zaklenuty sklepy a první dvě nadzemní podlaží.¹⁹

Stavební vývoj hradu ve středověkém období lze v rámci omezeného prostoru příspěvku nastínit jen ve zkratce.²⁰ Otázka doby jeho založení není dosud zcela uspokojivě objasněna, navrhované datace se pohybují v rozmezí od 40. do 70. let 13. století.²¹ Starší literatura odvozovala vznik od první zmínky o predikátu z roku 1279.²² Odhalení dvorního průčelí středověkého paláce s dochovanými okénky a dvěma portály v patře v roce 1994 vedlo badatele k posunu doby založení hradu již před polovinu 13. století.²³ Na základě půlkruhového tvaru záklenku okének, portálu a také vypouklé plošky jeho pravé (severní) stojky byla tato první fáze dokonce označena za pozdně románskou.²⁴

Nejnověji Petr Kroupa klade založení hradu do 60. let 13. století, a to na základě dendro-

chronologického rozboru dřevěného překladu v nice původního okna v přízemí nejstarší části paláce.²⁵ Tento prvek zůstal v minulosti nepovšimnut, ačkoliv byl vždy přístupný. V rámci operativního průzkumu a dokumentace autor tohoto příspěvku celou situaci zdokumentoval, přičemž byla také provedena výše zmíněná datační letokruhová analýza. Strom byl skácen v rozmezí let 1264–1266.²⁶ Při detailním průzkumu „románských“ okének dvorní fasády nejstaršího jádra paláce byla rovněž objevena prkénka části původního šalování v záklenku těchto nik těsně za ostěním. Počet letokruhů bohužel nedostačoval pro stanovení doby kácení stromu, z něhož bylo šalování vyrobeno. K dispozici však máme druhé exaktní datum související s postupným rozšiřováním hradního paláce. Jde o dvojici trámů zabíhající do niky nedochovaného prevetu v západní obvodové zdi.²⁷ Dnes plochostropá místnost s prevetem se nachází v mezipatře (2. nadzemní podlaží) severní části paláce, zbudována byla na sklonku 70. let 13. století, kdy bylo jádro paláce prodlouženo severním směrem. Založení a zúžení na severní straně je bezpochyby způsobeno nutností vyhnout se vstupu v branské věži, situované do koutu svíraného západní a severní obvodovou hradbou.²⁸

Pouhá dvě exaktně získaná absolutní data nelze považovat za statisticky dostatečně průkazný vzorek opravňující jednoznačné tvrzení, že výstavba hradu započala skutečně až v 60. letech 13. století. Nicméně jde o významnou indi-

ci, jejíž výpovědní hodnota má vyšší váhu než časové zařazení vycházející ze stylové analýzy utváření architektonických prvků dvorní fasády paláce kunštátského hradu. Zejména pak v pří-

■ Poznámky

19 Pro pořádek je třeba zmínit valené klenby s výsečemi zdobenými štukovými hřebínky v přízemí severního a jižního křídla, pocházející z počátku 30. let 16. století. Jejich utváření odpovídá stylové synkresi v období mezi pozdní gotikou a renesancí.

20 Detailní analýza středověkého vývoje hradu bude předmětem samostatné studie.

21 Naposledy shrnul nejstarší vývojovou fázi Kroupa (pozn. 6), s. 16–29.

22 Jan Tenora, *Dějiny městečka Kunštátu*, Brno 1885.

23 Plaček (pozn. 4), s. 44. – Eliáš (pozn. 4), s. 108.

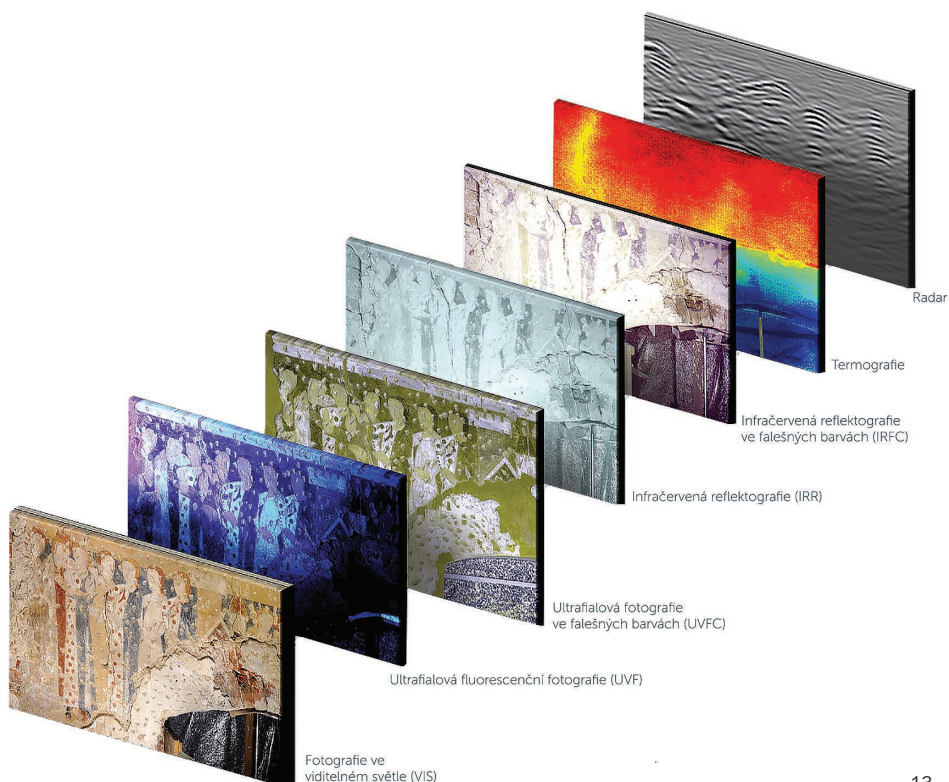
24 Eliáš (pozn. 4), s. 116. – Plaček (pozn. 4), s. 40.

25 Kroupa (pozn. 6), s. 26.

26 Trámek se nachází in situ, při původním vnitřním lici okenní niky příslušné místnosti v přízemí nejstarší části paláce. Dle značení M. Plačka jde o prostor č. 14 – viz Plaček (pozn. 4), s. 42, obr. 10 – půdorys přízemí s vyhodnocením stavebního vývoje.

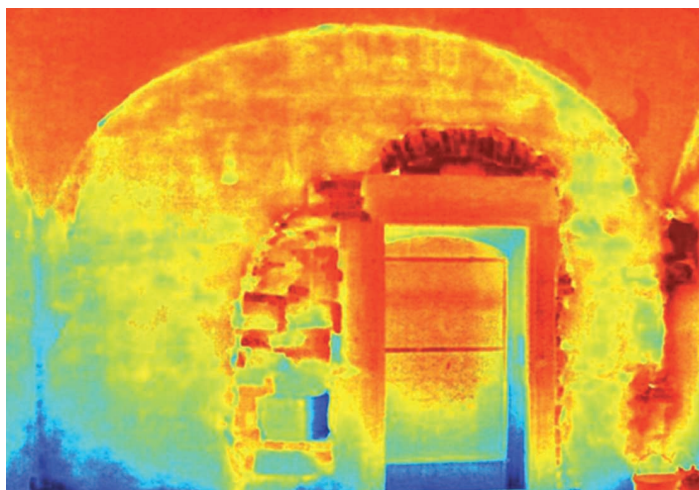
27 Oba trámy byly zhotoveny ze stromu káceného v zimě na přelomu let 1276–1277.

28 Přízemí věže vedl původní vstup do hradu. Vzhledem k omezenému prostoru příspěvku není možno zabývat se detailně dispozicí a komunikačními souvislostmi této věže, která zcela jistě neměla ani útočištnou, ani obytnou funkci. Vazbou věže k paláci a hradbě se zabývali již dříve zmínění badatelé.

14a

14b

Obr. 14a, b. Kunštát, zámek, termogramy východní stěny místnosti č. 303. Snímek: David Zeman, 2016.

padě, že jejich „románský“ původ je odvozován od lapidárního a datačně nespécifického půlkruhového tvaru záklenku a obdobně také profilace, kterou tvoří jednoduché okosení. Ve skutečnosti nejsou všechna okénka půlkruhová, nýbrž tvar některých se blíží parabole, až s náznakem hrotitého zakončení. Jde o to, zda sledujeme křivku vnějšího, nebo vnitřního profilu (světlého otvoru). Zároveň musíme brát v potaz nízkou kvalitu opracování. Pokud jde o nejstarší portál v patře východní fasády, mnohem důležitějším ukazatelem stáří než půlkruhový záklenek je výběh prostého okosení, nasazený nezvykle vysoko nad prahem. Takové utváření je v románském období stěží myslitelné, problematické je však i pro ranou gotiku.²⁹ Nelze proto vyloučit možnost, že portálek souvisí až s pozdně gotickou úpravou hradu.

S tím se bezprostředně pojí skutečnost, že sklepy pod palácem byly vyhloubeny dodatečně a zaklenuty hrotitými valenými klenbami. Dokládá to úroveň nejstaršího zdiva, nezaměnitelný charakter jeho načervenalé zdicí malty a náběhy v úrovni původních podlah v poloza- hloubené prostře označené Miroslavem Plačkem jako č. 13. Náběhy respektují někdejší terén nádvoří, který se nacházel 50–70 cm pod nynějším povrchem, což potvrzuje, že se tyto dnes polozahloubené prostory původně nacházely v úrovni přízemí.³⁰ Na základě dendrochronologické analýzy výdřevy odkládací niky za hrotitým portálem v jižní části dispozice (dle M. Plačka prostor č. 12) se tak stalo na sklonku 50. let 15. století.³¹ Tím se problematizuje i stáří fragmentu snad trojbokého okénka v jižní zdi prostory č. 13, které jednoznačně respektuje výškovou situaci dodatečně vyhloubeného sklepa a klenební výseč. Naopak by

bylo v kolizi s úrovní původní podlahy.³² Shodné hrotité valené klenby nahradily trámové stropy v rozsahu celého přízemí a z větší části rovněž stávajícího mezipatra (1. patra hradního paláce). Pravděpodobně až do sklonku 13. století byl palác v celém rozsahu dispozice v přízemí a 1. patře plochostropý. Z hlediska elevace byl minimálně jednopatrový, vyloučit nelze ani dvoupatrové řešení. Pro zodpovězení této otázky a rozšířování etapizace výstavby středověkého paláce je klíčová právě místnost č. 303. Existence žebrové klenby však nutně neznamená, že jde o odlišnou stavební fázi – naopak může jít o projev odlišného funkčního statusu místností 2. patra paláce.

Ať již byl palác v první fázi jednopatrový, či již dvoupatrový, v úrovni 1. patra zajišťovala horizontální komunikaci pavlač, v počáteční fázi osazená na dřevěných trámciích.³³ Schodiště mezi jednotlivými podlažími paláce neznáme, mohlo být exteriérové (jako součást pavlače), nebo interiérové.³⁴

Předmětné místnosti s nástěnnými malbami se bezprostředně týká půdorysná pozice v jižní části paláce. Výsledek hloubkového průzkumu z posledních let přesvědčivě doložil, že palác byl v nejstarší fázi nejméně trojprostorový. Potvrdila se tak hypotéza M. Plačka, kterou ve svém článku formuloval v roce 1995 a vtělil do grafického vyhodnocení stavebního vývoje hradu.³⁵ Jižní část trojprostorové dispozice má skoro čtvercový půdorys. Na sklonku 17. století byla tato část dvorní fasády paláce zakryta hmotou čtyřramenného schodiště. V mezipatře se nachází místnost č. 201 (tzv. šatna), v jejíž východní (dvorní) stěně byla odhalena nika vstupu z pavlače a nika okna, které se nachází ve stejné úrovni jako štěrbinová okénka fasády nejstaršího paláce.³⁶ Místnost je zaklenuta barokní valenou klenbou s výsečemi, jejíž vrcholnice se však nachází v místech staršího trámového stropu. Nad barokní

klenbou o podlaží výše se v 1. patře nachází místnost č. 303 s dochovanými středověkými nástěnnými malbami.

Více než z poloviny dochované středověké malby se nacházejí na všech čtyřech stěnách. V koutech se dochovaly výběhy křížové žebrové klenby, podepřené konzolami. Prvky jsou

■ Poznámky

29 Shodně odmítá románské stáří prvku Kroupa (pozn. 6), s. 26. Portál klade do 60. let 13. století. K tomu lze prozatím jen předběžně podotknout, že ani zmiňovaná vypouklost plošky okosení není zcela jednoznačná a vyžádá si další detailní makroskopický a trasologický průzkum, aby se vyloučila možnost dodatečné úpravy.

30 Prokázal to záchranný archeologický výzkum, který prováděla Radmila Stránská z NPÚ, ÚOP v Brně. Výsledky výzkumu dosud nejsou zpracovány.

31 Pozdně gotické stáří kleneb vyvozujeme z výsledků dendrochronologie prkenné výdřevy v policové nuce umístěné za hrotitým portálem v místnosti č. 109 v přízemí pod sledovanou místností. Desky policové niky byly zhotoveny z jedle kácené někdy po roce 1454. Jde o stejnou stavební fázi, během níž vzniklo předhradí (dolní zámek).

32 V sémantické kontradikci k předpokládanému raně gotickému stáří – viz Kroupa (pozn. 6), s. 26 – se jeví také rozměr okénka a složitost členění ve srovnání s prostými tvary oken v patře paláce, kam na rozdíl od přízemí lze klást reprezentativní prostory. V zásadě nelze vyloučit možnost, že starší prvek se původně nacházel na jiném místě a sem byl osazen dodatečně.

33 Potvrzeno objevem kapes v původně severní zdi nejstarší části paláce (viditelné v prostře č. 15 dle M. Plačka).

34 Jejich podobu a umístění dnes již nelze doložit. V prostře mezi palácem a branskou věží se mohlo nacházet šnekové schodiště.

35 Plaček (pozn. 4), s. 40. Za dvoupřestorový označil palác Eliáš (pozn. 4), s. 109, a Kroupa (pozn. 6), s. 27.

36 Případná sondáž na ostění v prostře schodiště bude provedena až na základě výsledků plánovaného nede- struktivního průzkumu moderními fyzikálními metodami.

odsekané, takže nelze určit jejich původní profilaci. Místnost je zaklenuta cihelnou plackou. V západní zdi je prolomena široká nika s prosklenými dveřmi na balkon, po její severní straně se nachází užší a nižší záchodová nika, osvětlená malým okénkem.

V protilehlé východní zdi byl při rekonstrukci obnoven zazděný vstup na výše zmíněné schodiště. V severní stěně je umístěn vstup na krátké dřevěné schodiště zpřístupňující krajní jižní prostor západního křídla, místnost č. 217 (tzv. Alhambra). Schodiště vyrovnává rozdílnou výšku podlah – Alhambra se nachází přibližně o 1,5 m níže. Tato místnost je značně vysoká, prostupuje dvě podlaží (mezipatro a 1. patro) a při barokní přestavbě byla zaklenuta neckovou klenbou. Hypoteticky se nabízí možnost, že právě zde se nacházela hradní kaple.³⁷

V jihovýchodním koutu místnosti č. 303 je situována kamnová nika. V severní stěně se nachází vstup z přilehlé místnosti.³⁸

Hloubkový průzkum umožnil rozpoznat čtyři stavební fáze, které odrážejí větší stavební úpravy hradu, jeho transformaci na zámek i mladší dílčí zásahy. Do první fáze lze zařadit obvodové zdivo a fragmenty stržené žebrové klenby. Obvodové zdivo je prokazatelné v nedílné vazbě s dochovanými fragmenty konzol a výběhy zmíněné klenby. Restaurátorský průzkum a následné laboratorní rozborů potvrdily, že dvouvrstvá omítka na lomovém zdivu je primární. Dvouvrstvá omítka má shodnou materiálovou skladbu, přičemž spodní vrstva s nátěrem je prostá depotů nečistot. Je proto pravděpodobné, že časový odstup mezi výstavbou 2. patra hradu a vznikem maleb je velmi krátký.³⁹

Při restaurátorském průzkumu spojeném s hloubkovou sondáží do mladšího barokního zdiva místnosti č. 303 byly nalezeny četné fragmenty středověkých architektonických prvků. Podobně jako u převažující části architektonického aparátu kunštátského hradu je jejich profilace natolik jednoduchá, případně důsledně odsekaná, že neumožňuje přesnější časové určení. Při datování doby vzniku 2. patra této části paláce bychom se primárně opírali především o morfologii konzol a výběhů žebrové klenby. Žel, zmíněné prvky byly při barokní přestavbě pečlivě odsekány, aby bylo možno natáhnout novou vrstvu omítky až do koutů místnosti po stržení klenby. Dále byl ve zdivu východní dvorní zdi nalezen fragment hrotitého portálu, na hraně členěného prostým širokým okosem. Obdobný portál se nachází v severní části dvorní zdi západního křídla. Oba portály nelze přesněji datovat – pohybujeme se v širším časovém rozmezí od poslední čtvrtiny 13. až do poloviny 14. století. Jedinou výjimkou je fragment ostění portálu, členěný hruškovcem. Nástup tohoto typického poklasického tvaru lze

sledovat v poslední čtvrtině 13. století, běžné rozšíření však doznal až v první třetině následujícího století. Tato skutečnost ovšem dataci vzniku místnosti č. 303 s nástěnnými malbami, obecně pak 2. patra středověkého hradu nijak neupřesňuje.⁴⁰

Jako u mnoha jiných panských sídel byl středověký korpus hradu v důsledku mladších stavebních úprav značně transformován. Kunštátský zámek je exemplárním příkladem obvyklé situace, kdy míra transformace narůstá s výškovou úrovní stavby – oproti sklepům či přízemí nalezneme ve vyšších podlažích mnohem méně dochovaných architektonických prvků, zejména pokud jde o jejich konstrukční vazbu se zdivem. Naděje na další zpřesnění doby vzniku je mizivá – místnost č. 303 představuje v rámci 2. patra středověkého západního paláce nejkomplexněji dochovanou středověkou prostor, včetně z větší části dochovaného původního dvouvrstvého omítkového systému. Nelze-li datovat podle architektonického členění, bude snad možné řešit dobu vzniku 2. patra západního křídla paláce v kontextu s výsledky studia nástěnných maleb.⁴¹ Prozatím se musíme spokojit s datací do širšího rozmezí poslední čtvrtiny 13. a přibližně poloviny 14. století. Vzhledem ke zmíněnému charakteru dvouvrstvého omítkového systému a jeho bezprostřední vazbě na obvodové zdivo a architektonické prvky se domníváme, že příslušná část 2. patra paláce vznikla spíše v průběhu první poloviny 14. století.

Odhlédnuto od otevřené otázky datování, umožnila hloubková sondáž do značné míry rekonstruovat středověké členění a vzhled místnosti. Jak již víme, byla zaklenuta jedním polem křížové žebrové klenby. Podlaha s nejasnou materiálovou skladbou se původně nacházela na záklopu trámového stropu nad již zmíněnou místností mezipatra č. 201.⁴² Místnost s malbami byla osvětlena jedním oknem od západu, jak dokládá levá (jižní) hrana okenní špalety. Severně od ní se již od počátku nacházela nějaká nižší nika, ve středověku ne zcela jasného účelu, nejpozději při barokní přestavbě na zámek upravená na záchod.⁴³

Místnost byla prokazatelně přístupná od severu, kde se z původního vstupu dochovala pravá hrana špalety vstupní niky. Další otvor musíme předpokládat v dvorní východní zdi, nevíme však jistě, zda šlo o vstup, či okno. Pokud by šlo o okenní otvor, mělo by to značné důsledky pro interpretaci původní funkce místnosti, kterou bychom mohli oprávněně považovat za privátní, neboť by byla přístupná pouze z interiéru paláce od severu, nikoli i z pavlače. Dnes již nelze ověřit případné propojení místnosti s jižní částí paláce, již zmíněnou Alhambrou.⁴⁴

15

Obr. 15. Kunštát, zámek, nika okenního otvoru na západní stěně místnosti č. 303 – videoskopie středověkého záklenku. Foto: David Zeman, 2016.

V dílčí mezifázi v období pozdní gotiky, nejpozději však v renesanci, byly nástěnné malby zabíleny. Dokladem úprav je zřejmě fragment pálené podlahové krytiny (režných dlaždic) ve stávající záchodové nize v severní části západní obvodové zdi, termoluminiscenční analýzou datované přibližně do poloviny 15. století.⁴⁵

■ Poznámky

37 Vzhledem k velmi dobře a celistvě zachovaným barokním omítkám s vrstvami pozdní barokní a klasicistní výmalby nebylo možno provádět rozsáhlejší sondáž a zjistit tak středověkou elevaci této prostoty ani doložit případnou existenci žebrové klenby.

38 Podrobný rozbor nalezených fragmentů středověkých konstrukcí a výzdoby uvádí restaurátorská část studie.

39 K tomu podrobněji část *Středověké maltoviny (zdicí malty a omítky)* v restaurátorské části článku.

40 Navíc jde o druhotně zazděný fragment, u něhož není jistota, zda skutečně patřil k prvku příslušnému do místnosti č. 303.

41 Jde tedy o zřídka se vyskytující situaci, kdy stavbu, jež postrádá datačně citlivé architektonické prvky, je možné časově shora alespoň rámcově vymezit upřesněním datace dochovaných nástěnných maleb.

42 Znovu je třeba připomenout, že prostoty přízemí a mezipatra byly původně opatřeny trámovými záklopovými stropy, jak dokládají kapsy v obvodových zdech místnosti č. 217 (Alhambra), objevené při průzkumu v rámci realizace statického zabezpečení po odstranění svrchní skladby novodobých a barokních parket a odstranění zásypu.

43 Zadní strana niky s okénkem byla v baroku kompletně přezděna cihelným zdivem. Podobně rovněž pravá (severní) špaleta. Nevíme proto, jak byla ve středověku hluboká a široká a zda šlo skutečně o vstup na nedochovaný prevet, který hypoteticky předpokládáme z kontextu funkce barokní úpravy.

44 V dělicí zdi bylo v novověku zřízeno schodiště, spojující Alhambrou s místnostmi č. 201 a 303, takže případné stopy po starším otvoru zanikly.

45 Výsledek je ve shodě s dendrodatací prkenné výdřevy

Je příznačné, že tato poměrně rozsáhlá stavební činnost, spojená především s vložením valečných hrotitých kleneb do celého přízemí a z větší části i do mezipatra (původně 1. patra paláce), zasáhla místnost č. 303 jen okrajově. Lze předpokládat, že tomu bylo právě proto, že se zde nacházela starší žebrová klenba.

Ve druhé fázi spojené s celkovou přestavbou hradu na zámek na sklonku 17. století byla stržena žebrová klenba a nahrazena dnes nedochovanou konstrukcí trámového stropu. Podle analogické situace dochovaných barokních stropů z jiných částí 1. a 2. patra západního křídla zámku šlo o trámový strop s prkenným záklopem. Tomu rovněž odpovídá nálezořá situace ze sondáže v jihovýchodním koutu, kde se nacházela kachlová kamna. Nika měla prokazatelně nejméně dvě fáze, přičemž starší byla vyšší a zasahovala nad patu stávající placťové klenby, tedy pod zmíněný trámový strop. Další úpravy spočívaly ve zvětšování okenních otvorů, zazdění starších či jejich posunu vůči původní středověké poloze (např. u vstupu ze schodiště). Nika v západní zdi byla upravena na záchod s vydřevenou šachtou.⁴⁶

Třetí fázi lze spojit s přestavbou 2. patra zámku v posledním desetiletí 18. století. V souvislosti se stavebními úpravami posledního patra byl trámový záklopový strop nahrazen cihelnou placťovou klenbou. Zároveň byl proražen vstup do Alhambry, ovšem pokud se tak nestalo již dříve. Součástí poměrně rozsáhlých stavebních úprav bylo rovněž vyzdění mohutných opěráků podpírajících západní křídlo zámku.⁴⁷

Čtvrtá a poslední fáze souvisela s dílčí úpravou místnosti č. 303 na kancelář po roce 1901, kdy byla barokní okenní nika v západní zdi upravena jako vstup na nově zřízený balkon vyneseny ocelovými nosníky.⁴⁸ Tím se stavební vývoj místnosti a přilehlé části zámku v podstatě uzavřel.

IV. Restaurátorský průzkum středověkých maleb v kontextu stavebních proměn

Následující kapitola zprostředkovává dílčí výsledky komplexního restaurátorského průzkumu diskutovaných středověkých nástěnných maleb v 2. podlaží západního křídla zámku Kunštát, který byl realizován v roce 2017 jako poslední z řady systematicky prováděných restaurátorských průzkumů v objektu.⁴⁹ Ačkoliv zatím není v dataci ani v tematickém určení maleb širší názorová shoda, je možné dílo již nyní zařadit mezi výjimečné nálezy objevené v poslední době. Mezioborově pojatý průzkum provedený v kombinaci neinvazivních a invazivních metod práce byl zaměřen zejména na nástěnnou malbu a jeho východiskem se staly jednoznačně neinvazivní metody, které

v poslední době otevírají nové možnosti v průzkumech uměleckých děl.⁵⁰ Cílem první části průzkumu (tzv. neinvazivního *screeningu* díla) byla detekce struktury malířského díla zkoumaného v různých spektrálních oblastech světla pomocí speciálních zobrazovacích/prozařovacích metod – ultrafialové fluorescence (UV) a infračervené reflektografie (IR). Ke zvýšení diagnostické výtěžnosti obrazových snímků bylo použito zobrazení v tzv. falešných barvách (FC). Na základě makroskopického průzkumu a konfrontace analytických dat z jednotlivých obrazových výstupů byl proveden rozbor struktury díla, zahrnující studium charakteristických rysů malířského projevu (kresba, podkresba, modelace, druhotné zásahy apod.) a orientační rozbor materiálové skladby.

Výsledky této části průzkumu také dovolily provést kresebnou dokumentaci a v samotném závěru průzkumu i počítačovou barevnou reintegraci maleb. Výsledky neinvazivní části průzkumu, včetně rentgen fluorescenční analýzy (XRF), vytvořily širokou platformu pro navazující analýzu díla v mikroměřítku. Ta podala celkový stratigrafický přehled o výstavbě díla a použitých materiálech. Samostatnou část tvoří komparativní materiálový průzkum středověkých a novověkých stavebních pojmů, který výrazným způsobem přispěl k vyhodnocení jednotlivých stavebních fází, zahrnujících větší či menší úpravy interiéru.

V kontextu s prováděným stavebněhistorickým průzkumem a záchranným archeologickým výzkumem byly uskutečněny i průzkumy vybraných stavebních konstrukcí, z nichž některé byly archeometricky datovány pomocí dendrochronologické a termoluminiscenční analýzy. V tomto ohledu byl nenahraditelný experimentální výzkum zdíva pomocí pokročilých neinvazivních technik – georadaru, infračervené termografie a videoskopie.⁵¹ Materiálovou charakteristiku zdíva doplnil petrografický rozbor hornin.

Výsledky průzkumu přispěly k pochopení struktury unikátního malířského díla v kontextu se stavebním vývojem středověkého prostoru, jehož proměny byly sledovány až do první třetiny 20. století. Stejně jako část chemicko-technologického průzkumu byla provedena na Fakultě restaurování (Katedra chemické technologie) Univerzity Pardubice, průzkum zdíva pomocí neinvazivních pokročilých technik byl řešen ve spolupráci s Ústavem teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, v. v. i., v Praze.

Rozsah malířské výzdoby a uspořádání prostoru

Podobu místnosti před celoplošným odkrytím nástěnné malby je možné popsat jako prostoru na téměř čtvercovém půdorysu, kte-

rá je sklenutá placťovou klenbou, přístupná vstupem v severní a jižní stěně a osvětlená oknem zasazeným ve vysoké, segmentově zakončené špaletě v západní stěně. V severní části místnosti je v síle zdi stlačený sklenutý prostor. V jihovýchodním koutě se nachází segmentově zakončená kamňová nika.

Zásahy provedené v minulosti ztěžují nejenom čitelnost a následnou interpretaci maleb, ale také představu o původní středověké podobě místnosti. Stav a rozsah, ve kterém se malba dochovala, tvoří odhadem 50 % jejího celku. Změny, které na díle nastaly, lze rozdělit do dvou skupin. První tvoří dochovaná plocha malby narušená druhotnými zazdívkami a probouráním nových otvorů, odstraněním gotické klenby, zánikem či narušením středověkých záklenků, zvýšením úrovně podlahy a vytvořením kamňové niky. Druhou skupinu změn tvoří poškození omítkových a barevných vrstev, zejména husté pekování a statické trhliny.⁵²

Gotická omítková s výmalbou se nachází na všech čtyřech stěnách místnosti. Středověkou podobu místnosti můžeme hypoteticky rekonstruovat jako prostoru na téměř čtvercovém půdorysu, sklenutou jedním polem křížové žebrové klenby. Pouze částečně lze rekonstruovat tvar, umístění a velikost okenních či vstupních otvorů. Kombinací sondážního, georadarového-

■ Poznámky

jíž zmíněné vstupní niky hrotitého portálu v místnosti č. 109 v přízemí pod sledovanou místností (dendro po roce 1454).

⁴⁶ Dendrochronologicky datované trámký kladou barokní úpravu niky do 2. desetiletí 18. století.

⁴⁷ V literatuře se dosud předpokládá pozdně renesanční původ opěrného systému – Eliáš (pozn. 4), s. 114.

⁴⁸ Balkon byl opatřen markýzou s mechanismem textilní rolety, vyrobenou brněňskou firmou *Erste mährische Rollanden-Fabrik, Eisenkonstruktionswerk, Anton Bilek, Brünn* ještě v době existence rakousko-uherské monarchie.

⁴⁹ Restaurátorské průzkumy probíhají od roku 2005. V letech 2013–2016 na průzkumech spolupracovali Mgr. Iva Ehrenbergerová, Ph.D., a Mgr. Lukáš Víšek. Za spolupráci dále děkuji Petrovi Majorořovi a Mariánu Grančákovi.

⁵⁰ K využití neinvazivních metod v průzkumech uměleckých děl uvádím např.: *Neinvazivní metody v péči o kulturní dědictví*, Pardubice 2015. – Miloš Drdáký – Zuzana Slížková – Jaroslav Valach (edd.), *Příspěvek technických věd k záchraně a restaurování památek*, Praha 2015.

⁵¹ Interpretace obrazových výstupů z neinvazivních metod je v textu omezena pouze na ty, které považuje autor za nezbytné k výkladu. Úplná a podrobná analýza byla předložena v závěrečné restaurátorské zprávě.

⁵² Barevná vrstva je jinak v relativně dobrém stavu a nevykazuje výraznější poruchy z rejstříku obvyklých degračních projevů (zpráškovatění, šupinatění apod.). V tomto smyslu lze malbu hodnotit jako relativně intaktní.

ho, endoskopického a termovizního průzkumu byly prokazatelně detekovány tři původní otvory. U severního vstupního otvoru se dochovala pravá (východní) část záklenku s armovaným ostěním špalety, v jižní části západní stěny fragment segmentového (případně střechovitého) záklenku okenní niky s armovaným ostěním. Jako původní můžeme interpretovat také výklenek či otvor v síle západní obvodové zdi, z něhož zůstala zachována část jižního ostění.⁵³ O jejich existenci svědčí zachované úseky záklenků či nároží špalet lemované malovaným kvádrováním imitujícím mramor.

Místnost byla ve středověku přístupná nejméně jedním vstupem. Vchod v severní zdi, doložený hranou východního ostění špalety nabíhající do segmentového (případně střechovitého) záklenku a zdůrazněný malovaným kvádrováním, propojoval prostor s dalšími místnostmi západního křídla. Hypoteticky uvažovaný druhý, avšak díky velké zadržce a vsazení raně barokního portálu nedochovaný vstup se mohl nacházet ve východní stěně, kudy se z místnosti mohlo vystupovat na pavlač. Ta mohla být součástí dosud ne zcela zřejmého komunikačního systému. Nelze ovšem vyloučit ani okenní otvor (např. střílnového typu), který by více odpovídal kompozici nástěnné malby na východní stěně.⁵⁴ O existenci otvoru (ať už vstupního, či okenního) svědčí detekce výrazně nehomogenního zdiva v hloubce 70 cm, jehož geometrie nevylučuje existenci staršího kamenného ostění.⁵⁵ Posunutí uvažovaného vstupu jižním směrem mohlo souviset se zřízením nového čtyřramenného schodiště v rámci pozdní renesanční či raně barokní stavební úpravy. Tomuto výkladu by nasvědčovala i část heterogenního zdiva u levé (severní) kamenné stojky portálu, kde není gotická malba dochována. Obdobně je možné interpretovat severní vstup, který byl posunut západním směrem tak, aby celé západní křídlo vytvářelo svým uspořádáním mírně zalomenou enfiládu.

Existence původního vstupního otvoru v jižní zdi je vzhledem k jejímu druhotnému probourání nejasná a prozatím ji považujeme za méně pravděpodobnou. Dosud provedené sondy spojené s materiálovou analýzou mohou naznačovat existenci sice staršího, avšak již druhotně provedeného vstupu.⁵⁶ V západní stěně se zachovaly fragmenty dvou záklenků. Jižní, patrně okenní otvor, je doložen hranou špalety nabíhající do segmentového záklenku, zdůrazněnou malovaným kvádrováním. Z výsledků neinvazivního průzkumu pomocí georadaru a endoskopie lze (alespoň v této fázi) vyvodit možnou podobu původního okenního otvoru, který měl s největší pravděpodobností zalamané ostění a nadpraží. Nika okenního otvoru se segmentovým cihelným záklenkem⁵⁷ mohla

mít hypoteticky sedátkovou úpravu anebo také vysoký parapet, čemuž by nasvědčoval nápadně vrstvený návalek na bočním líci spodního kamenného bloku dochovaného ostění. Existenci severního výklenku dává tušit dvojice vertikálních bílých pásek ukončujících figurální výjev na stěně. Výjevy jsou kontinuální bez vertikálních dělicích pásů. Tento typ ukončení výjevu se objevuje pouze na dvou místech – u doloženého vstupu v severní stěně a při hraně pravého záklenku v západní stěně, z čehož lze analogicky dovozovat, že jde o způsob ukončení scény, na kterou navazovalo malované kvádrování otvoru. Fragment kamenného zdiva s gotickou omítkou dotaženou k dlaždicové podlaze je úsekem špalety tohoto otvoru, který mohl být využíván jako vstup na nedochovaný prevet (?). Materiálová charakteristika skladby fragmentu zdiva z lomového kamene a s dobře dochovanou zdicí maltou ve výklenku západního zdiva makroskopicky nekoliduje s lícovým zdivem interiéru, stejně jako dochovaná omítková vrstva kryjící ostění špalety. Tento závěr lze doložit i identickou materiálovou skladbou analyzovaných vzorků omítek odebraných jak z fragmentu ostění špalety, tak interiérové gotické omítky. Část keramické dlažby dochované v tomto prostoru byla datována pomocí termoluminiscenční analýzy do rozmezí let 1400–1450 a naznačuje tak mladší úpravu interiéru, o jejíž podobě zatím nic nevíme.⁵⁸ Stávající mladší úpravu výklenku lze spojit s rozsáhlou barokní přestavbou zámku dokončenou nejpozději v první třetině 18. století, čemuž také odpovídají dendrochronologicky datované polštáře v podlaze výklenku.⁵⁹

Významnou ztrátu pro místnost představuje snesení či pád gotické křížové klenby, jejíž existenci dosvědčují čtyři osekané koutové (patrně jehlancové) konzoly ze středně zrnitého křemitého pískovce. Klenba byla odstraněna patrně již koncem 17. století v souvislosti s výraznými statickými poruchami, které mohly poznamenat patro v důsledku velkého hmotového zatížení západní stěny hradu.⁶⁰ Klenba s největší pravděpodobností, soudě podle náběhu omítky na stěně, neměla přízední žebra. O výzdobě klenebních kápí, žeber a svorníků nemáme žádné doklady. Jen hypoteticky mohl být hlavní výzdobný prvek klenby tvořen například heraldickými znaky doplněnými vegetabilními motivy.

Středověké zdivo

Zdivo místnosti je tvořeno tmavým lomovým kamenem s mírně nepravidelným lícem, skládaným se snahou o vazbu. Z jednotlivých termogramů jsou dobře patrné vrstvy rozměrově nevytřídněného lomového kamene se střídáním vodorovných řádků vzájemně provázaných

maltovou směsí. Z hypsografických plánů, vyjádřených pomocí plošného vybarvení jednotlivých výškových vrstev mezi sebou, je dobře patrné, že horní části všech stěn se odklánějí od svislé roviny, zatímco spodní části před ní předstupují.⁶¹ Podle výsledků termovizního průzkumu nevykazuje zkoumané zdivo žádnou nápadnou konstrukční nejednotnost stavebního vývoje ani znaky heterogenního složení oproti mladším zděným úpravám. Lomový kámen byl provázán velmi pevnou maltou, jejíž spáry byly rozetřeny v líci zdiva.

Na všech stěnách jsou dochovány přibližně ve stejné výšce dřevěné hraněné bukové špalíky staršího původu, zasazené do hloubky původního zdiva.⁶² Na severní a západní stěně

■ Poznámky

53 Zdivo, odkryté v rámci záchranného archeologického výzkumu, se dochovalo pod úrovní stávající podlahy, kde se nejpozději od 19. století nacházelo hygienické zázemí. Výzkum vedla PhDr. Radmila Stránská (NPÚ, ÚOP Brno, oddělení archeologie).

54 Analogicky k situaci v místnosti č. 201 o podlaží níže.

55 Hypotéza se opírá o výsledky radarového průzkumu.

56 Sonda v tomto místě odkryla fragment ostění, který lze datovat pouze relativně.

57 Oproti cihelnému nadokennímu nadpraží byla původní nosná konstrukce uzavírající vstupní otvor v horní části na severní stěně tvořena lomovým kamenem.

58 Analýza je zatížena předpokládanou chybou měření ± 150 let, což bude po navazující analýze významně korigováno. Termoluminiscenční analýzu provedl prof. dipl. Ing. Rudolf Erlach (Univerzita pro užité umění – Institut umění a technologie, oddělení archeometrie, Vídeň). Za zprostředkování analýzy děkuji Ing. Karolu Bayerovi z FR UP v Litomyšli.

59 Podle dendrochronologické analýzy byly podlahové polštáře zhotoveny z jedle nebo smrku, pokácených na přelomu roku 1716/17. Podrobně viz Tomáš Kyncl, *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků v místnosti č. 303 zámku v Kunštátě* (nepublikovaná výzkumná zpráva), Brno 2016, uloženo ve spisovém archivu SZ Kunštát.

60 Plně rozvinuté konstrukční trhliny se svislou orientací jsou v místnosti koncentrovány na jižní a severní stěně. Aktivita těchto poruch byla na nějakou dobu zastavena až dodatečně přistavěnými opěrnými pilíři při západní obvodové zdi někdy na sklonku 18. století.

61 Barevná hypsometrie byla řešena jako odchylka od svislé roviny. Odchylka se pohybuje v rozmezí cca $+10$ cm až -20 cm.

62 Hloubkový defekt dochovaný nad jižní odsekávanou gotickou konzolou na východní stěně skrývá relikt následkem vysokých teplot prakticky již zuhelnatělého dřeva. Jelikož k tomuto procesu mohlo dojít až po osazení barokních kamen, lze nález relativně datovat a doložit tak starší původ všech špalíků. Jejich výška od podlahy je cca 250 cm.

16

16

17

17

18

18

Obr. 16. Kunštát, zámek, severní stěna místnosti č. 303 (výjev S4-A). Srovnání snímků fotografovaných v různých oblastech spektrálního světla. Vlevo snímek ve viditelném světle, vpravo v ultrafialové fluorescenci. Žlutá luminiscence indikuje s největší pravděpodobností přítomnost organických látek. Foto: David Zeman, 2016.

Obr. 17. Kunštát, zámek, jižní stěna místnosti č. 303 (výjev J3-A). Srovnání snímků fotografovaných v různých oblastech spektrálního světla. Vlevo snímek ve viditelném světle, vpravo v ultrafialové fluorescenci. Variabilita bílých pigmentů v inkarnátech a draperiích. Foto: David Zeman, 2016.

Obr. 18. Kunštát, zámek, východní stěna místnosti č. 303 (výjev V3-A). Srovnání snímků fotografovaných v různých oblastech spektrálního světla. Vlevo snímek ve viditelném světle, vpravo v ultrafialové fluorescenci. Strukturované zdivo s detaily cimbuří a vstupních či okenních otvorů. Foto: David Zeman, 2016.

jsou bezprostředně na barevné vrstvě, mezi dřevěnými špalíky a malovaným soklem, dochovány mastné reliktů v podobě malých nepravidelně uspořádaných skvrn, jejichž analýza jednoznačně prokázala přítomnost tukových látek či vosků. V souvislosti s oběma zmiňovanými nálezy byla diskutována i otázka, resp. možnost hypotetického osvětlení místnosti voskovými či lojovými svícemi.

Kamenné články – stavební materiál místní provenience

Bližší specifikaci hornin původních kamenných článků bylo možné provést pouze u odsekaných pískovcových konzol a kamenného ostění okenní niky na západní stěně. V ostatních případech byly petrograficky zkoumány si-

ce středověké, ale již druhotně užitě kamenné prvky v mladším barokním zdivu.⁶³ Ve všech zmiňovaných případech jde o středně nebo hrubě zrnité pískovce, pro jejichž určení místa původu je klíčová přítomnost kyanitu a železitého tmelu. Pískovce s tímto zdrojovým materiálem se nacházejí v blízkosti Kunštátu, kde byly v minulosti i těženy – jde o oblasti přiléhající ke Kunštátu ze severu (okolí Rudky u Kunštátu) a z jihu (okolí Zbraslavce). Lomový kámen tvořící zdivo je z petrografického hlediska mramor

■ Poznámky

63 Současně byla provedena dokumentace středověkých profilovaných článků, a to formou fotorealistických 3D modelů a následnou trasologickou analýzou.

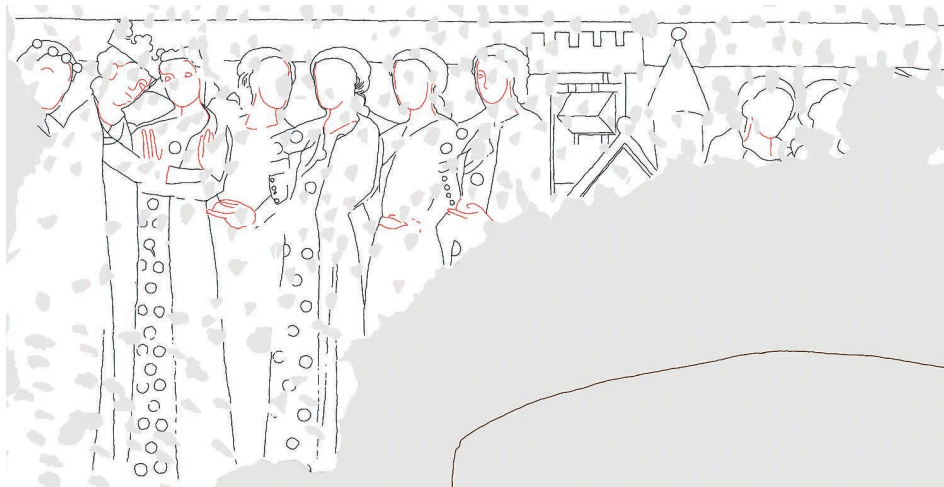
Obr. 19. Kunštát, zámek, kresebné studie výjevů J3-A (nahore) a J4-A (dole) z jižní stěny místnosti č. 303. Kresba: Daniel Zeman, Marián Grančák, 2016.

(ofikalcit), jehož textura jeví výraznou přednostní orientaci až břídlícnatost. Analogické mramory s obsahem chloritu a grafitu se vyskytují v olešnické skupině moravika, tedy v geologické oblasti v blízkém okolí Kunštátu, a jde tedy i v tomto případě s velkou pravděpodobností o stavební materiál místní provenience.⁶⁴ Z doposud identifikovaných kamenných prvků v objektu lze usuzovat, že místní pískovce pro stavbu hradu i mladší úpravy byly v minulosti těženy kontinuálně.⁶⁵

Středověké maltoviny (zdicí malty a omítky)⁶⁶

Nejstarší omítky lze obecně charakterizovat jako velmi kvalitní a kompaktní.⁶⁷ Podklad pro nástěnnou malbu tvoří dvouvrstvý provázaný omítkový systém, složený ze spodní a vrchní omítky proměnlivé síly oddělených vápenným nátěrem, na jehož povrchu jsou patrné tmavé, velmi jemné zvířecí chlupy.⁶⁸ Obě vrstvy kopírují nerovný povrch kamenného zdiva a jejich aktivní rukopis charakteristický pro středověké nástěnné malířství doplňují na povrchu různorodé stopy nejenom po zednickém náčiní. Dobovou souvislost mezi omítkami lze vyvozovat na základě identické materiálové skladby. Pojivo omítek je na bázi dolomitického hydraulického vápna se specificky zvýšeným obsahem uhlíkatu hořečnatého.⁶⁹ V souvislosti s vápenným pojivem byla diskutována i otázka surovinových zdrojů místní provenience.⁷⁰ Omítky byly připraveny z vyříděného praného kameniva s převážným zastoupením křemene a ojedinělým zastoupením klastů jiných hornin a spíše nahodilou a izolovanou příměsí dalších výplňových složek, jako např. drcené cihly či reliktních organických materiálů. Všechny analyzované vzorky mají identickou homogenní, středně- až jemnozrnnou mikrostrukturu s vysokým podílem výplňového materiálu. Dalším atributem je přítomnost oválných makropórů v pojivové matici související s příměsí látek organického původu, jejichž výskyt byl analyticky prokázán ve většině odebraných vzorků.⁷¹

Vzhledem k podrobné analýze reprezentativního souboru středověkých stavebních pojiv je možné vyslovit i několik opatrných závěrů také k technologiím použitým při přípravě malt. Znaky tradičních postupů lze spatřovat vedle charakteristické mikrostruktury malt také v přítomnosti nedopalu (přesvědčivě identifikovaného ve dvou vzorcích) a výskytu nerozmíšených částic vápenného pojiva (tzv. závalků). Obě částice jsou ukazateli technologie založené na použití procesu tzv. suchého hašení nebo tzv.

19

horké malt, při nichž se malta připravuje z páleného kusového vápna, které se hasilo například ve směsi s pískem bez předchozího vyřídění nebo uležení. Z těchto důvodů lze patrně vyloučit použití pojiva ve formě vápenné kaše. Kvantitativní odhad podílů výchozích surovin použitých k přípravě malt lze vyjádřit poměrem zmiňovaného kameniva a vápenné kaše v objemových dílech 1,5 : 1 – 2 : 1, formulovaných ve složkách v přepočtu k současné praxi. Lze také dodat, že stanovené poměry složek, i přes

SZ Kunštát. Část II – Průzkum historických malt a omítek (nepublikovaná průzkumová zpráva), Litomyšl 2017, s. 38–40. – David Zeman, *Komplexní restaurátorský průzkum středověké nástěnné malby v místnosti 303 v II. NP SZ Kunštát* (nepublikovaná závěrečná restaurátorská zpráva), Litomyšl 2017, uloženo ve spisovém archivu SZ Kunštát.

⁶⁷ Pevnost zdicí malty dosahuje 1,61 MPa.

⁶⁸ Chlupy nebyly použity ve významu výztuže vrstvy. Jejich nepravidelné rozmístění a uspořádání do shluků naznačuje pracovní nástroj, kterým byl vápenný nátěr pravděpodobně rozetřen. Vedle štětce byla diskutována i alternativní možnost aplikace např. pomocí kožešiny, resp. hladítka potaženého zvířecí kůží.

⁶⁹ Obsah MgO byl stanoven mezi 30 a 40 % z celkového podílu pojivových složek.

⁷⁰ V blízkém okolí zámku jde např. o lomy Mramorka a Vinný vrch, jejichž geologickou stavbu tvoří dolomitický krystalický vápenec olešnické skupiny. Z doposud provedených průzkumů je zřejmé, že dolomitické vápno bylo při přípravě malt používáno až do období pozdního středověku.

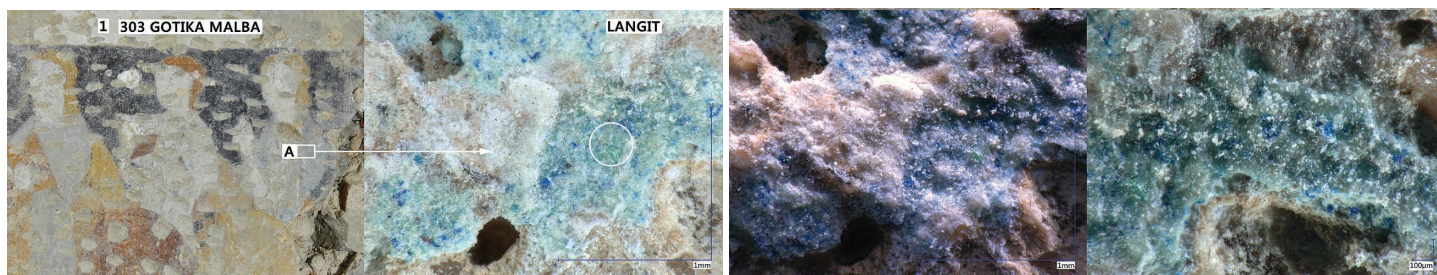
⁷¹ Jde o kolagenní proteiny (klíh nebo želatinu), které mohly plnit v omítce funkci aditiva. Jejich výskyt může naznačovat středověkou praxi, při níž byly malty (z důvodu ovlivnění výsledných vlastností v tvárném nebo vytvrzeném stavu) běžně modifikovány.

■ Poznámky

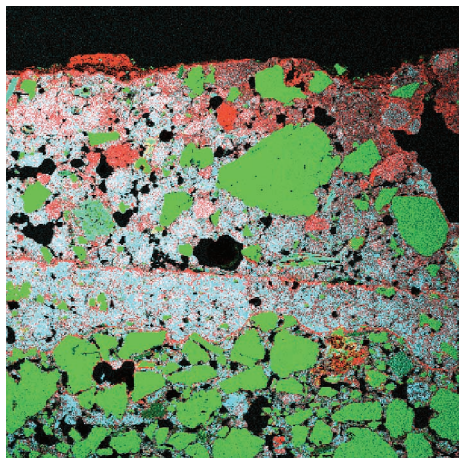
⁶⁴ Dalibor Všianský, *Petrografická analýza* (nepublikovaný strojopis), Brno 2016, s. 3–5, uloženo ve spisovém archivu SZ Kunštát.

⁶⁵ Srov. Zdeněk Štaffen, *Petrografické vyhodnocení hornin. Kunštát – sklepy* (nepublikovaná výzkumná zpráva), Kunštát 2013. – Monika Lokajová, *Návrh restaurátorského zásahu – SZ Kunštát – kamenné portály a prvky* (nepublikovaný strojopis), Kunštát 2013, uloženo ve spisovém archivu SZ Kunštát.

⁶⁶ Materiálová analýza se opírá o výsledky analýz maltovin a jejich následný výklad v širším kontextu stavebního vývoje. Renata Tišlová, *Restaurátorský stratigrafický průzkum v interiéru místnosti 303 v I. patře západního křídla*

20

21a

21b

Obr. 20. Kunštát, zámek, místnost č. 303, struktura středověké omítky s malbou. Vlevo snímek struktury omítky s prvkovou mapou (leštěný nábrus ze skenovacího elektronového mikroskopu), vpravo makrosnímek struktury malty, digitální mikroskop Keyence VHX 900-F, zvětšeno 30×. Foto: Dita Frankeová, David Zeman, 2017.

Obr. 21a, b. Kunštát, zámek, východní stěna místnosti č. 303 (výjev V2-A). Modrozelený azurit s doprovodným minerálem langitem, makrosnímky při různém nasvícení. Foto: David Zeman, 2016.

jejich proměnlivost ve vývojových tendencích, nevybočují z doposud zjištěných odhadů receptur středověkých malt na našem území.

Struktura malířského díla – vizualizace (pod)kresby v infračervené fotografii

Snímky pořízené v blízkém infračerveném záření (NIR) přispěly k lepší orientaci ve struktuře postupné výstavby malby a tím i k lepšímu pochopení funkce štětcové kresby, která v tomto případě plní dvě relativně odlišné,

přesto však spolu úzce související role. Při komparaci těchto snímků se snímky pořízenými v dalších spektrálních oblastech světla je zřejmé, že v některých partiích malby kresba představuje základní kompoziční rozvrh a je následně v malířském procesu postupně překrývána barevnou vrstvou, na jiných místech však zastává funkci plnohodnotné přiznaného prvku malířského projevu (tvarosloví). Rozdíly mezi projevem autorova kresebného rukopisu v okamžiku procesu tvorby a viditelnou definitivní výtvarnou formou spíše koloristicky pojaté malby se nejvýrazněji projevují při zpracování výzbroje a výstroje postav na severní stěně. Finální kresbou v červeném odstínu byly dokončovány především fyziognomie některých obličejových partií figur. Kresebné detaily obličejů postav na východní stěně vykazují subtilnější a evidentně kvalitnější rukopis.⁷²

Struktura malířského díla – prohlídka malby v UV fluorescenci

Fotografie maleb v UV záření dovolily bližší popis a interpretaci především všech vizuálně zdůrazněných kresebných detailů hradní architektury, zejména strukturovaného zdiva s řadou pozoruhodných stavebních a architektonických detailů, jako jsou například okenní či vstupní otvory, cimbuří hradeb apod., které jsou v denním světle nepříliš čitelné. Vizualizace defektů v obrazové struktuře zpřesnila kvantitativní rozsah poškození díla zahrnující především defekty v omítkových vrstvách. Srovnáním snímků v UV záření a výsledků navazujících průzkumů byla podle očekávání vyloučena existence případných pozdějších přemaleb, jejichž pravděpodobnost relativizovaly již mladší renesanční a barokní vrstvy interpretované stratigrafickým rozbořem. Lze tedy shrnout, že nástěnná malba zůstala až do dnešní doby nedotčená, a to nejenom díky jejímu relativně brzkému zabílení (nejpozději v renesanci), ale i díky koncepci restaurování/konzervování a výsledné prezentace maleb stanovené v červnu roku 2016.⁷³

Spektrum použitých pigmentů a studium techniky malby⁷⁴

Analýza barevné vrstvy určila spektrum pigmentů použitých v nástěnné malbě, které nevybočují z dobového historického kontextu. Z čer-

vených pigmentů, tvořících nejvíce pestrou skupinu zastoupených látek, byly identifikovány červená hlínka, železitá červeň, rumělka (cinobr), minium (suřík) a dále blíže neurčené červené barvivo. Modré pigmenty zastupují přírodní azurit v modrém a tyrkysovém barevném odstínu, bílé pigmenty zastupují olovnatá běloba a běloba na bázi uhlíčitanu vápenatého. Dalšími identifikovanými pigmenty jsou uhlíkatá černá rostlinného původu a žlutá hlínka. Věděná, pozadí scén, která je nejvýraznějším výsledkem aditivního optického součtu barev, je tvořena spodní černou vrstvou, na kterou je nanášena transparentní vrstva modrého azuritu. Zmiňovaný modrozelený odstín azuritu, použitý např. při kolorování rostlinných dekorů či draperií, je způsoben doprovodným minerálem langitem, který vzniká v přírodě korozivní přeměnou měďnatých rud a který patří díky vzácnému výskytu k méně běžným pigmentům.⁷⁵ V nástěnné malbě může vznikat také ja-

■ Poznámky

72 Rozdíly v kresebném rukopisu mohou naznačovat variantu práce, na níž se podílelo více autorů. Za konzultaci děkuji PhDr. Zuzaně Všečekové.

73 Na výsledné prezentaci maleb se shodlo odborné konzilium, které upřednostnilo konzervační přístup jako výslednou variantu postupu, při němž dochází k minimální intervenci do originální struktury díla. Členové poradního sboru: doc. ak. mal. Jaroslav J. Alt, PhDr. Martin Pácal, Mgr. Miroslav Lanc, Mgr. Petr Skalický, Bc. Radim Štěpán, PhDr. Zdeněk Vácha a JUDr. Leoš Vašek.

74 Materiálová interpretace se opírá o výsledky analýz barevné vrstvy a jejich výklad v širším kontextu vývoje středověkého nástěnného malířství. Renata Tišlová, *Restaurační stratigrafický průzkum v interiéru místnosti 303 v I. patře západního křídla SZ Kunštát. Část I – Průzkum středověké nástěnné malby* (nepublikovaná průzkumová zpráva), Litomyšl 2017, archiv autora. – Zeman (pozn. 66).

75 Výskyt langitu v uměleckých dílech bývá v odborné literatuře často spojován s ložisky nerostných surovin těžných ve středověku na Slovensku (např. Lubietová či Špania Dolina), kde je archivně doložená i výroba pigmentů. Jana Želinská, *Gotické pigmenty ako ich nepoznáme, Monument revue. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva IV*, 2015, s. 12–15. V nejbližším okolí Kunštátu (Borovec u Bystřice nad Pernštejnem) byly v mědnorudnatých dolech nalezeny a popsány zásadité sírany mědi – posnjakit

ko sekundární fáze korozní přeměnou modrého azuritu. Ten pak může v důsledku různých vlivů vést ke změně původní barevnosti.⁷⁶ V případě kunštátských maleb je možné výskyt langitu spojovat s největší pravděpodobností s přirozeně vzniklou formou azuritu, která byla s největší pravděpodobností v nástěnné malbě použita již od počátku záměrně. Snad jeho zelenější odstín, například v rostlinných dekorech, mohl nahrazovat zelený pigment, který v nástěnné malbě jinak zcela absenteje.

Výstavba díla vykazuje stratigraficky jednoduchý postup, při kterém byly nanášeny ve většině případů dvě barevné vrstvy. Přestože jsou tyto nánosy využívány na většině míst, lze sledovat i místa se složitější vrstvenými systémy. Jde především o výstavbu a zpracování inkarnátů, jejímž důvodem byla patrně snaha o plastické vyjádření. Studovat lze i zajímavou variabilitu bílých pigmentů, poukazující spíše na absenci jediného systému výstavby modelace. Spodní vrstvy inkarnátů jsou zpravidla tvořeny vápenným nátěrem, vrchní modelační vrstvy pak olovnatou bělobou s malou příměsí červených pigmentů – rumělky a železité červeně.⁷⁷ Absence ryté kresby a denních dílů a také přítomnost rozhraní na povrchu omítky, tvořené zkarbonatizovanou vrstvou vápna, signalizují způsob provedení malby na suchou vyzrálou omítku a vylučují tak jednoznačně malbu započatou technikou fresky. Důkladnější analytický průzkum složek barevné vrstvy odhalil pojivo na bázi dolomitického hydraulického vápna s příměsí proteinové složky (kaseinu)⁷⁸ a umožnil tak výklad použité techniky, kterou můžeme řadit do širší skupiny vápenných technik vycházejících z německého označení *Kalkmalerei*. Malba byla provedena na suchou vyzrálou omítku bez přípravného vápenného podkladu, jejíž savost mohla být, alespoň podle přítomnosti kolagenních proteinů, upravena klišem či želatinou.

Popis maleb⁷⁹

Předkládaný popis scén má ryze deskriptivní charakter bez ambice podávat návrhy na interpretaci výmalby. Jednotlivé scény jsou v textu označeny pomocným pracovním názvem. Gotická výmalba je na všech stěnách komponována do čtyř horizontálních průběžných pásů o výšce cca 80 cm, dělených dvojitou páskou o šířce 17 cm. Průběžné pásy vyplněné figurálními scénami a architekturou nejsou dále děleny vertikálními páskami, pouze na některých místech zastává funkci členicího prvku trůn či architektura. Dělicí pásku tvoří červený a bílý pás omezený černou linkou. Součástí výzdoby stěny je malované kvádrování vstupních a okeních záklenků v severní a západní stěně. Do dnešní doby se na malbě nedochovaly žádné nápisy, jejichž výskyt by se dal předpokládat na

22

příklad v páskách dělicích výjevy. Dochoval se jeden erb na štítu patrně se stylizovanými leknovými listy (S-3 A).

Výmalbu lze charakterizovat jako profánní, s důrazem na panovnickou symboliku a bitevní scény. Většina figur je mužských. Pozadí výjev tvoří exteriér tmavě modré barvy s lehce lámaným okrovým terénem a bohatým architektonickým doprovodem. Stylizovaný rostlinný motiv se objevuje pouze v borduře, která sledovala křivku klenební kápě. Dekorativní část výzdoby uplatňující se v ploše soklu, v bordurách, pod konzolami a v rámování záklenků či špalet je poměrně rozmanitá. Při zachování stejného schématu členění jsou na každé stěně použity jiné dekorativní prvky.

Pro zjednodušení jsou scény a dekorativní úseky výzdoby popisovány podle přiložených nákrešů. Jde celkem o 16 čitelných scén a dvě scény dochované ve fragmentu. Většina scén je usazena na měkce lámaný terén tvořený okrovou plochou členěnou červenými linkami. Pozadí výjev je provedeno tmavě modrou barvou. Architektonická složka se omezuje na schematické zachycení opevněného města či hradu, povětšinou s vysokou vstupní branou, věží s ochozem a štíty.

SEVERNÍ STĚNA

S-1: Sokl

S-2 A: Jezdec a rytíř na koni s klenotem

V nepříliš čitelné scéně je při levé straně obrazového pole patrný úsek zdi a věž krytá stříškou (?), zpoza níž vyjíždějí dva jezdci. První z nich sedí v bojovné pozici na bílém koni, na hlavě má prilbu s klenotem, v levé ruce drží

Obr. 22. Kunštát, zámek, místnost č. 303 s nástěnnými malbami, pohled na severní stěnu s označenými výjevy. Foto a zářez: Jiří Vidman a David Zeman, 2017.

■ Poznámky

a langit, srov. Josef Miškovský, Posnjakit a langit z Borovce u Bystřice nad Pernštejnem, *Časopis pro mineralogii a geologii* XX, 1975, s. 75–79. Podle dostupné literatury spadají počátky dobývání rud na Borovci až do 12. století. Blíže k problematice mědnatých pigmentů: Silvie Švarcová – David Hradil – Janka Hradilová et al., Micro-analytical evidence of origin and degradation of copper pigments found in Bohemian Gothic murals, *Analytical and Bioanalytical Chemistry*, 2009, s. 2037–2050.

76 Známá je alterace modrého azuritu na zelený malachit nebo na zásadité mědnaté chloridy (např. modrozeleň atakmit). Blíže k problematice mědnatých pigmentů: Švarcová – Hradil – Hradilová (pozn. 75).

77 Orientační stanovení pigmentů (prvkového složení) v inkarnátech bylo provedeno pomocí rentgen fluorescenční analýzy (XRF), která díky neinvazivnímu a mobilnímu způsobu práce dovolila vyhodnotit větší reprezentativní soubor měřených míst. K problematice výstavby inkarnátů srovnej: Petr Bareš – Jiří Brodský, Problematika a způsoby restaurování schodištních cyklů Velké věže hradu Karištejn, *Průzkumy památek* XIII, 2006, příloha, s. 84–85.

78 Na základě rozdílných výsledků analýz provedených pomocí měření GC-MS a nanokapalinové chromatografie lze připustit, že skladba organické složky pojiva mohla také variovat (proteiny s fosforem jsou obsaženy ve vejci nebo kaseinu).

79 Nezkrácený popis maleb je součástí restaurátorské zprávy – Zeman (pozn. 66). Na popisu spolupracovala Mgr. Iva Ehrenbergerová, Ph.D.

23

štíť, v pravé dřevec. Je usazen ve zdobeném sedle, oděn do drátěné košile, přes kterou má oblečený varkoč, na propnuté noze usazené ve třmeni má špičatou nákolenu s holenním plátem. Druhý jezdec na hnědém koni je oděn do drátěné košile s kuklou, přes kterou má oblečený varkoč. V ruce drží štít, nohu má propnutou stejně jako jezdec před ním a je usazen rovněž ve zdobeném sedle.

S-2 B: Iluzivní rámování vstupního otvoru

Malované kvádrování imitující mramorování nabíhá do tvaru segmentového záklenku ve výši celého východního armovaného ostění. Je tvořeno pěti kvádry – v úrovni soklu se nachází křížový motiv, nad ním je vyveden okrový blok, dále černobílý, červený a červeno-růžový mramorový blok.

S-2 C: Dvojice rytířů s mečem v pochvě ovíjeným páskou

Scéna je tvořena dvěma proti sobě stojícími rytíři oděnými do drátěné košile s kuklou (levá figura je zachovaná jen od pasu dolů), holenních plátů, špičatých nákolenu a varkoče. Obě postavy společně drží černý meč s červeným jílcem v černé pochvě ovíjený bílou páskou ukončenou vlašťovčím ocasem. Scéna je ohraničena dvojitou dělicí páskou značící návaznost malovaného rámování vstupního otvoru.

S-3 A: Bitevní scéna s erbem a scéna vjezdu ozbrojenců do města

Velká, do šířky rozvedená bitevní scéna zabírá celý pás stěny. Ústřední postavou vlevo bojující skupiny je jezdec na bílém koni, s blíže neurčeným klenotem na hlavě, oděný a zaujímající stejnou pozici jako jezdec v poli S-2 A

s klenotem. Pravá noha jezdce s holenním plátem a ostruhou je usazena ve třmeni. Bojující skupinku doplňuje trojice koní s jezdci (nepřiliš čitelný úsek scény). Zprava na jezdce s klenotem útočí dvojice bojovníků s dřevci. Padající jezdec v prvním plánu sedí na okrovém koni krytém bílou čabakou a klenotem na přilbě. V levé ruce drží štít s fragmentem znamení zřejmě leknových listů. Pád a zlomený dřevec naznačují, že se jde o poraženého. Vpravo za poraženým jezdce se objevuje skupinka tří bojujících mužů. Proti dvojici jezdce s přilbami na hlavě a s napřaženými meči bojuje muž v kukle s mečem v pravé ruce, v levé ruce krytý štítem drží uzdu koně. Řadu bojujících postav ukončuje čtveřice jezdce na koních, kteří jsou oděni v drátěné košili s kuklou. Jeden z nich tasí meč, dva hledí dopředu, dva obracejí svůj pohled zpět. Koně nesoucí panovníky či významnější rytíře mají čabaky a sedla. Jezdci drží v rukou otěže, na koňských hlavách je dobře patrný systém postroje složený z čelenky, nosního řemínku, udidla a lícnice.

Malovaný pás uzavírá na pravé straně architektura tvořená vysokou zdí s věží opatřenou cimbuřím a dvěma trojúhelníkovými štíty. Z věže vyhlíží směrem k blížící se čtveřici jezdce dva muži v kuklách, jeden z nich drží bílý (?) prapor na žerdi.

S-4 A: Panovník na trůně se skupinou postav

Průběžná scéna je po levé straně uvedena architekturou tvořenou obvodovou zdí s cimbuřím a věžovitým útvarem. Po pravé straně výjev ukončuje architektura v podobě sloupo-

Obr. 23. Kunštát, zámek, místnost č. 303 s nástěnnými malbami, pohled na jižní stěnu s označenými výjevy. Foto a zákres: Jiří Vidman a David Zeman, 2017.

vé síně (?) s trojicí vysokých oken a dvojicí trojúhelníkových štítů. Nepřiliš čitelná figurální scéna je tvořena osmi (?) postavami, z nichž ústřední figura sedí na trůnu v mírně natočené pozici. Trůn je tvořen růžovým podstavcem a bílým soklem, na němž spočívají nohy sedící figury v černých střevících. Zadní stěna je zdobena modrým ornamentem v podobě sítě vyplněné drobnými křížky na bílém pozadí. Trůnící postava (patrně panovník) je oděna do tmavě modrého roucha a okrového pláště, jehož límec a dolní lem jsou zdobeny kapkovitým motivem. Postava drží tyčovitý útvar červené barvy (patrně žezlo). Vlevo od trůnu stojí figura oděná do dlouhého šatu (zachovaná jen od krku dolů). Vpravo od trůnu následuje nepřiliš čitelná skupina asi pěti stojících postav a jedné klečící figury ve třčtvrtečním natočení, oděné do bílého šatu s červeným límcem. Ostatní stojící postavy v bílých rouchách s červenými plášti jsou zobrazeny frontálně, jedna z figur drží velký černý meč ovíjený bílou páskou. Poloha, funkce a oděny dalších postav zprava je vzhledem k malé čitelnosti a zejména neúplnému dochování malby nejasná, dobře dochovaným prvkem jsou páry černých bot.

JIŽNÍ STĚNA

J-2 A: Fragment postavy

Na malém úseku zachované omítky je patrná část postavy, resp. její hlava s hnědorezavými vlasy, a vpravo dole zřejmě část sedla.

J-2 B: Čtveřice stojících postav

Výjev druhotně narušený probouraným vstupem a statikou je při levé straně uvozen architekturou v podobě dvoupatrové věže s dvojitým ochozem opatřeným bílým cimbuřím a vrcholovou červenou stříškou. Zbývající část obrazového pole vyplňuje čtveřice postav v dlouhých šatech a rouchách, rozdělená do dvojic hledících k sobě. První postava zleva je oděna do bílého roucha, druhá figura má na sobě červené roucha, třetí postava oděná do okrového šatu a bílého pláště se světle fialovými detaily má na hlavě doplněk (korunka?). Pokrývku hlavy má také čtvrtá postava, oděná do okrového šatu a modrého pláště.

J-3 A: Sedm stojících postav – ženy v puntíkovaných šatech

V pásu se přes rozsáhlé defekty způsobené probouráním záklenků niky a vstupního otvoru zachovaly dvě figurální skupiny oddělené částečně zachovanou architektonickou složkou sestávající z věže s vyklápěcím okénkem a bílým

Obr. 24. Kunštát, zámek, místnost č. 303 s nástěnnými malbami, pohled na východní stěnu s označenými výjevy. Foto a zákres: Jiří Vidman a David Zeman, 2017.

ochozem ukončeným cimbuřím a z vysoké štíhlé bílé věže kryté stříškou s bílou koulí. V levé polovině pásu se zachovala skupina sedmi postav, z nichž první dvě zleva mají na hlavě pokrývky (první figura zleva má vínek, ozdobu druhé postavy lze označit jako královskou korunu). V sedmičlenné skupině postav zobrazených v mírném natočení se střídají figury s vlasy okrovými (zdobenými červenými linkami značícími kudrlinky) a hnědočervenými. Tři postavy s okrovými vlasy jsou oděny do modrobílých šatů s červenými puntíky. Další figury jsou oděny do jednoduchých dlouhých bílých nebo světle okrových šatů. Dobře viditelná jsou gesta rukou všech zobrazených postav.

J-3 B: Průvod postav s klenotem

V pravé polovině malovaného pásu spatříme průvod na koních šesti (?) postav (zachovány jsou pouze jejich hlavy) v čele se dvěma jezdci na koních. Třetí postava zprava nese na kopí nasazený předmět (kotvu?). Průvod postav směřuje k opevněnému městu, tvořenému obvodovou zdí s cimbuřím, vysokou štíhlou věží ukončenou červenobílou stříškou a trojicí velkých trojúhelníkových štítů s půlkruhovými okénky. Ve druhém plánu, vymezeném obvodovou zdí, spatřujeme hradební věž s dvojitým ochozem, sruženými půlkruhovými okénky a vyklápecím oknem.

J-4 A: Trůnící figura a klečící postava

Vlastní figurální scéna je zleva i zprava obklopena architekturou. Vlevo je architektura tvořena městskou hradbou, obklopující domy se dvěma viditelnými trojúhelníkovými štíty se středovým štíhlým věžovitým útvarem, a hradební věží s vysokou branou. Obdobná architektura, tentokrát se snahou o částečné perspektivní podání, ukončuje figurální scénu po pravé straně. Hradební zeď obklopuje skupinu domů s trojúhelníkovými štíty prolomenými sruženými půlkruhovými okénky a ukončenými bílou koulí. Vstup do ohrazeného prostoru zajišťuje věž s vysokou branou ukončenou bílým ochozem s cimbuřím prolomeným malými půlkruhovými okénky. V zadním plánu se uplatňuje hranolová věž s dvoupatrovým ochozem (viditelné je pouze jedno patro ochozu, další lze na základě analogií předpokládat o něco výše). Na tělese věže je patrné výklopné okénko. Čitelnost figurální scény umístěné ve středu pásu je ztížena absencí její horní partie v důsledku vložení mladší klenby. Vlevo lze rozeznat postavu na trůně zpodoběnou z boční strany. Trůnící postava (zobrazená v mírném natočení) je odě-

24

ná do modrobílého šatu s červenými ozdobami na ramenou, její tělo ovíví šedorůžový plášť s červenými záhyby. Trůnící figura (panovník) drží ve zkřížených rukou červené žezlo (?), na nohou má černé střevíce. Z pohledu diváka vlevo za trůnem stojí figura oděná do bílého roucha a černých střeviců. Před trůnící figurou pokleká postava v modro-okrovém dlouhém šatě s bílými pruhy a červenými detaily, držící oběma rukama bílý tyčovitý předmět. Za jejími zády (z pohledu diváka vpravo) se objevují dvě (?) stojící postavy, jejichž hlavy se však již dodnes nedochovaly, v modro-okrových pruhovaných šatech a černých střevících.

VÝCHODNÍ STĚNA

V-1: Sokl

V-2 A: Tři postavy na koních – přijetí poselstva

Dochovaná scéna je tvořena trojicí jezdců, kterých se ujímá postava vojáka oděná do drátěné tuniky s kuklou, varkoče, holenních plátů a špičatých nákolének. Všichni tři jezdci jsou prostovlasí, oděni do dlouhého roucha a pláště, sedí na zdobeném sedle, jejich koně jsou barevně odlišeni. První jezdec je oděný do tmavě okrového šatu krytého světle šedým pláštěm s tmavě červenou podšívku, která se uplatňuje v záhybech pod levým předloktím a při dolním lemu pláště. První jezdec ukazuje pravicí se vztyčeným ukazováčkem směrem k vojákovvi přijímajícímu jeho poselstvo. Prostřední jezdec, oděný v bílém plášti, svírá v ruce blíže neurčený předmět červené a bílé barvy. Poslední jezdec, oděný v bílém šatě

a azurovém plášti, pozdvihá pravou ruku. Na konci scény je nahoře vidět červený růžek střechy, jež je zjevně stejná jako ve scéně V-2B.

V-2 B: Postava ve stylizovaném okně

Ze scény mezi stávajícím vstupem a dodatečně vsazeným topným tělesem se dochoval pouze úsek architektury tvořený jednoduchým přístřeškem s červenou střechou zdobenou bílou koulí. V přístřešku sedí postava, kterou lze spatřit skrze rozhrnutý závěs stylizovaného okna (?). Bližší určení a popis figury oděné do okrového roucha s ukončenou venedou je vzhledem k poškozenému stavu zachování nemožný. Povrch příbytku (baldachýnu?) je proveden ve světle fialovém odstínu, tvar střechy zjevně pokračoval do míst poškozených druhotnou úpravou vstupních dveří.

V-3 A: Trůnící panovník s družinou kušíníků

Průběžný pás je rozdělen architektonickými prvky do dvou úseků. V levé části pásu se odehrává vlastní scéna s trůnícím panovníkem, k němuž zprava přistupuje skupina postav, z nichž některé drží kuše. Vlevo od trůnící postavy klečí dvojice postav. Za nimi stojí vysoká postava v bílém šatě s taseným mečem. Levou část scény rámuje architektura tvořená vysokou zdí navazující na branskou věž zakončenou cimbuřím. Vrcholový nástavec věže, stejně jako zdivo věže samotné, jsou prolomeny malými zdvojenými okénky. Prostor vymezený hradbou v sobě ukrývá i stavbu, z níž je patrný pouze trojúhelníkový štít.

Ústřední figurou vlastní scény je postava panovníka sedícího na vysokém trůnu s červeným sedákem a červenobílým soklem. Panovník

25

sedí na dlouhém polštáři s okrovými a modrými pruhy ukončenými drobnými bambulkami. Hlavu mu zdobí nebo pokrývá prozatím blíže neurčený předmět. Oděn je do okrového roucha a červeného pláště s bílou podšívku, v pravé ruce drží žezlo ukončené trojlístem. Nohy obuté v černých střevících zaujímají rozehranou pozici – pravá noha je položena na soklu, levá je ohnutá patou směrem ke dvěma klečícím postavám po panovníkově pravici. Středová část figury je poškozena velkým defektem. Vpravo od panovníka klečí dvě postavy v šatě a dlouhém surcotu, za nimi stojí postava v bílém šatě držící nad jejich hlavami vztyčený černý meč s červeným jílcem.

Zprava k panovníkovi přistupuje skupina sedmi postav v rozličných oděvech charakterizujících jejich funkci či postavení. První postava oděná do krátké tuniky s páchy, bílého spodního oděvu s červenými pásky a přiléhavých okrovo-červených nohavic pozdvihuje gestikulující levou ruku směrem k panovníkovi. Isokefalii a strnulost rytmu postav oživují střídavě rozlišené vlasy v okrovém a červenohnědém odstínu. Další tři postavy s okrovými vlasy zdobenými červenými linkami kudrlin, oděné do krátké okrové tuniky (s červenými a azurovými fragmenty) a přiléhavých okrových nohavic, představují kušínky. Pravá ruka kušínky je pozdvížena v gestu směrem k panovníkovi, levá, pokrčená ruka třímá pod paží bílou kuši. Bílé opasky kušínků doplňují napínací háky. Postavy ve druhém plánu oděné do dlouhého bílého roucha (celá figura je viditelná pouze u první postavy zleva) mají hnědorezavé vlasy, taktéž je

jich ruce naznačují výmluvná gesta. Fyziognomie obličejových partií je dokončena subtilní kresbou v červeném odstínu.

V-3 B: Pětice postav s knihou či listinou

Scéna vpravo je od zbylé části horizontálního pásu oddělena pouze částečně zachovaným systémem architektury (štíty, střecha, věž) a trůnem, k němuž zleva přistupuje izolovaná postava. Vpravo od trůnu následuje pětice jen částečně zachovaných postav – nejlépe dochovaná je figura při pravém okraji obrazového pole oděná do okrového šatu a bílého pláště s kapucí, s velkou knihou či listinou položenou na pulpitu.

V-4 A: Trůnící postava, čtveřice postav v bílém šatě a skupina koní

Fragmentárně dochovaný výjev rámuje z levé strany úsek architektury, vpravo od něj spatřujeme meč v pochvě ovíjený bílou a černou páskou. K figuře oděné v červeném plášti a černých botách, sedící na trůnu zdobeném motivem malých okének či arkád, přistupuje čtveřice postav oděných v bílém plášti a černých střevících. Obrazové pole po pravé straně vyplňují nohy celkem tří různě barevných koní.

ZÁPADNÍ STĚNA

Z-1: Sokl

Z-2 A: Malované kvádrování niky okenního otvoru

Ve vertikálním jižním úseku dochované omítky lze rozeznat rámování niky okenního otvoru ve formě vícebarevných kvádrů. Pás mezi rámováním a konzolou vyplňuje modrá bordura vymezená okrovými páskami. Plocha pod konzolou

Obr. 25. Kunštát, zámek, místnost č. 303 s nástěnnými malbami, pohled na západní stěnu s označenými výjevy. Foto a zákres: Jiří Vidman a David Zeman, 2017.

zolou v jihozápadním nároží je vyplněna červeným mramorováním na bílém podkladě.

Z-2 B: Postava v červeném varkoči

Nevelkou scénu rámovanou při okraji dvojitou lištou naznačující následovný výskyt otvoru či záklenku vyplňují dvě (?) postavy, z nichž dobře čitelná je pouze ta vpravo stojící, zatímco postava vlevo je kvůli velkému defektu v podstatě nečitelná. Vpravo stojící rytíř je oděn do drátěné košile (?) nebo krátké tuniky, přes níž má oblečený červený varkoč s okrovým spodním lemlem, na nohou má špičaté nákolény a chrániče holení oblečené přes úzké okrové nohavice. Levou rukou přidržuje jílec meče ovíjeného bílou páskou, pravou rukou pozvedá kbelíkovou přilbu s klenotem, kterou zřejmě podává figuře v levé části obrazového pole, z níž jsou identifikovatelné pouze fragmenty červené, bílé a rezavohnědé draperie.

Z-3 A Trůnící postava v bílém šatě

Ústřední postavou scény je figura oděná do bílého šatu, sedící na vysokém trůnu ukončeném bílým trojlístem a červenou stříškou. Jde o jediný trůn zakončený stříškou na celém cyklu maleb. Figura má nohy v černých střevících položené na okrovém soklu, v rukou drží neidentifikovatelný předmět. Hlavu mírně natáčí ke klečící figuře přistupující zleva. Levou část obrazového pole vyplňují čtyři vysoké stojící postavy oděné do dlouhých šatů. Scénu doplňují ještě tři postavy v pravé části obrazového pole, které nesou prozatím neurčený předmět.

Z-4 A: Postavy v bílém šatě a architektura opevněného města

Pravá část obrazového pole je vyplněna architekturou opevněného města tvořenou vysokou hradební zdí prolomenou dvěma vstupními branami ukončenými půlkruhovým záklenkem. Zpoza cimbuří hradby lze spatřit domovní štít v šedobílé barvě s bílou koulí ve špičce. Čitelnost vlevo stojící trojice (?) postav je narušena mladšími stavebními úpravami.

Článek vznikl v rámci výzkumného cíle Tematické průzkumy památek, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury dlouhodobého rozvoje (DKRVO) výzkumné organizace NPÚ.